

Tarihsel Materyalizmi Yeniden Düşünmek: Açık Marksizm İlişkisel Yaklaşım ve Praksis

Sinan Kadir Çelik

Giriş

Günümüzde Marksist teorinin bir anlamda mevzi kaybettiğini söylemek mümkün. Öyle ki, günümüzde Marksizm kavramı çoğunlukla, ekonominin her şeyi belirlemesiyle, işçi sınıfı dışında hiçbir şeyden söz etmemekle ya da gelir dağılımındaki eşitsizliği eş anlamlı bir şekilde kullanılıyor. Dolayısıyla, 'indirgemecilik' ve 'özcü'lüğün Marksizm'in doğasına içkin olduğuna dair teorik/politik bir hegemonyanın kurulduğu günümüzde, Marksizmin özü itibarıyla böyle bir şey olmadığını ve olmaması gerektiğinin anlatılması ayrı bir önem kazanıyor. Bu anlamda, Marksizm içerisinde basitçe bu şekilde eleştirilemeyecek, hatta Marksizm'in indirgemeci yorumlarına karşı çıkarak bu hegemonyanın teorik kodlarını kıran farklı yaklaşımların da olduğuna dikkat çekilmesi ve bunların tartışmaya açılması gerekiyor.

İşte bu nedenle, bu yazı kapsamında, her ne kadar kendi içinde tartışmalar ve farklı görüşler varsa

da, genel hatları itibarıyla "Marksizmin teorik ve politik kıtasının" politik olarak Yeni Sağ liberalizmiyle ve metodolojik olarak da bir tür bilimselcilikle sömürgeleştirilmesine, ya da diğer bir deyişle, yetmişlerle başlayan ve giderek baskınlaşarak etkinliğini artıran bir şekilde Marksist teorinin liberalleştirilmesi ve kendi içine kapanmasına karşı teorik / politik bir alternatif öneren Açık Marksist⁽¹⁾ akımın temel teorik pozisyonları tartışılmaya çalışılacaktır. Bu amaçla, üç ana bölümden oluşan bu yazının ilk bölümünde Marksizmin "tarihsel materyalist", "Hegelci" ve "İtalyan otonomist" geleneklerinde temelini bulan Açık Marksizmin günümüz Marksist literatüründe görülen farklı yaklaşımları hangi temelde ve nasıl eleştirdiği tartışılacaktır. İkinci bölümde, Açık Marksizmin önerdiği alternatif metodolojinin genel hatları belirlenerek bu yaklaşım çerçevesinde devlet, sınıf ve sınıf mücadelesi kavramlarına nasıl yaklaşıldığı gösterilecektir. Son olarak, üçüncü bölümde ise Açık Marksist yaklaşımın teorik olarak yol açıcı

ve sorunlu noktalarının altı çizilerek ilişkisellik ve praksis kavramlarının tarihsel materyalizmin içinde nasıl anlaşılması gerektiğine dair birkaç ipucu vermeye yönelik bir tartışma yapılacaktır.

Bu noktada buradaki tartışmaların Açık Marksizmin bir özeti olmaktan çok bir yorumu olduğunun belirtilmesi gerekir. Zira burada söylenenlerin çoğu Açık Marksizm tarafından açıkça söylenmemiştir. Dolayısıyla, burada yürütülen tartışmanın Açık Marksizmin söylediklerinden çok söyleyebilecekleri ve söylemediklerini de gözetmeye çalışan bir yorum ve "eleştiri"⁽²⁾ olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Belirtilmesi gereken bir ikinci nokta ise bu yorumun/eleştirisinin amacının Açık Marksist yaklaşımı nesnel olarak değerlendirmekten çok "ilişkisel ve praksis kavramları nasıl anlaşılmalıdır ve bu kavramların tarihsel materyalizme katkısı ne olabilir?" sorusuna ilişkin Açık Marksizmden nelerin çıkarılabileceğini göstermeye çalışmak olduğudur. Bu nedenle, Açık Marksizm adına söylenen tümceler ve Açık Marksizmden yapılan alıntılar dışındaki ifadeler Açık Marksizm ile yapılan bu diyalogtan çıkarılabilecek sonuçlar olarak okunmalıdır.

I. Açık Marksizm ve "Marksizmler": Teorik Kapanıma Karşı Teorik Açıklık

Açık Marksizmin oluşumunun temellerini, değer, emek süreci, devlet, dünya piyasası, toplumsal biçim gibi kategorileri tekrar tartışma gündemine getirmek amacıyla 1970'lerde kurulmuş olan "Sosyalist Ekonomistler Toplantısı"nda (CSE)⁽³⁾ bulur. Açık Marksistlerin ifadesiyle, bu hareket esasen o güne değin Marksizm içerisinde marjinal olan bir geleneğin, 60'ların sonu ve 70'lerin başındaki beklenmedik sınıf çatışmalarıyla birlikte tekrar merkeze gelebilme olanağı bulmasıdır. Fakat bu çatışmanın bitmesi ve sosyal demokrat karşılıkların da başarısızlığıyla birlikte zaten marjinal olan bu gelenek tekrar marjinalize edilmiştir (Bonefeld vd.,1992a:xiii). Açık Marksistler, CSE'nin kurulduğu günlerde bu isimle karşımıza çıkmamışlar ve o günlerde Marksist teorinin gündemini belirleyen devlet tartışmalarına *State and Capital* (1978), *In and Against the State*(1980) derleme kitaplarıyla katılmışlar, ve bu dönemde özellikle *Capital & Class* dergisinde, daha sonra 90'larda *The State Debate* (1991), *Post-Fordism and Social Form* (1991) adlı derleme kitaplarında yer alan yazılarıyla bu tartışmaları sürdürmüşlerdir. Bu hareket, ilk defa 1992'de Açık Marksizm ismiyle *Open Marxism: Dialectics and History* (1992) ve *Open Marxism: Theory and Practice* (1992) derleme kitaplarıyla karşımıza çıkar. Bugün Açık Marksistlerin tartışmalarını özellikle *Capital & Class*, *Common Sense* ve *Historical Materialism* dergilerinden izlemek mümkündür.

Açık Marksizm, Marksist teorinin "bilimselci"⁽⁴⁾ yaklaşımlarca istila edilmesi sürecinin bir eleştirisi ve alternatifi olarak, "post-Marksist", "indirgemeci" ya da "özcü" olmayan bir Marksist metodoloji önerme çabasıyla, Marksizmin "tarihsel materyalist", "Hegelci" ve "İtalyan otonomist" geleneklerinden yola çıkar. Ve her ne kadar Açık Marksizm içindeki tüm yazarlar tarafından aynı şekilde yorumlanmasalar da, bu gelenekler içerisinde görülen Luxemburg, genç Lukacs, Korsch, Bloch, Adorno, Rubin, Pashukanis, Rosdolsky ve Johannes Agnoli gibi isimler Açık Marksizm'in temel teorik/politik tavrını belirleyen isimler olarak telaffuz edilir (Bonefeld vd., 1992a:xii). Dolayısıyla, Açık Marksizm post-Marksizm gibi 'yeni' bir şey değildir; kendisini klasik Marksist geleneğin devamcısı olarak görür. Bu nedenle, temel tezleri itibarıyla Açık Marksizmin, Marksist gelenek içerisindeki bu anlayışları başka bir bağlamda fakat farklı bir biçimde dile getirdiği söylenebilir.

Burada önemle vurgulanması gereken bir başka nokta ise şudur: Açık Marksizm yekpare bir bütünlük olarak değerlendirilmemelidir; zira bu oluşum içerisinde yer alan yazarların bazı noktalarda farklı pozisyonları benimsedikleri söylenebilir. Açık Marksistler tarafından da dile getirildiği gibi bu anlamda Açık Marksizm kendi içerisinde de açıktır. Bu yazı kapsamında ise yer yer bu farklılıklara dikkat çekilse de daha çok bu yazarların benimsedikleri teorik/politik ortak zemin değerlendirilecektir.

Bu geleneklerle ilişkisi içerisinde Açık Marksizm, kendisini Marksist geleneğin mirasçısı olarak addeden "günümüz Marksist ekollerini" metodolojik ve politik olarak özetle şu şekilde eleştirir ve reddeder :

1)"Rasyonel Tercih Marksizmi" (*Rational Choice*) ve "Analitik Marksizmin" "her ikisi de sorgulanmaksızın kabul edilmiş bir burjuva bireyciliği ve yarısalcı bir politik/ekonomik ayırımı" varsayar (Bonefeld vd., 1992b: xv).

2)"Eleştirel Gerçekçilik"in⁽⁵⁾ Marx'ı Kantçı bir şekilde yorumlaması "kaparıma ve sosyolojinin pozitivizmine geri dönmek"⁽⁶⁾ (Bonefeld vd., 1992a:x) anlamına geldiği gibi, "Eleştirel Gerçekçilik" Kant'ı "araştırdığı görüngüleri eleştirmekten çok pekiştirmek için" kullanır (Bonefeld vd., 1992b:xv). Dolayısıyla, "Eleştirel Gerçekçilik" tamlamasındaki "eleştiri" sözcüğü gerçekçi bir yaklaşımda işlevsiz kalır. Kaldı ki teori ve meta-teori arasında bir ayrım yapılarak -örneğin 'gerçek mekanizmalar', 'asıl sonuçlar' ve 'ampirik göstergeler'in birbirinden kategorik olarak ayrılması ya da sosyal teori ve toplumsal gerçekliğin birbirinden neden-sonuç olarak bağımsızmış gibi kavramsallaştırılmasıyla -teori ve pratik arasında dışsal bir ilişkinin kurulması eleştiri nosyonunu daha da işlevsizleştirir (Gunn, 1991:195-205, 1992:2-9).

3) "Yapısalcı Marksizm"⁽⁷⁾ ise özetle antagonizmalara ya da sınıf mücadelelerine değil, belirlenimci bir biçimde tarih-üstü yapılara öncelik verir (Bonafeld vd.,1992a:ix-xv). Böylece, farklı toplumsal ve politik görüngülerdeki emek ve sermaye arasındaki ilişki, çeşitli yapıların tarihsel bileşimine indirgenir (Bonafeld,1992a: 95).

4) "Düzenlemeci Yaklaşımlar" ise basitçe yapısalcı Marksizmlerin bir devamı gibidir (Bonafeld vd.,1992a:ix). Zira, bu yaklaşımlarda 'yapı' ile 'mücadele' arasındaki içsel ilişki muğlaklaştırılır (Clarke,1991a). Bu yaklaşımların teorik çerçeveleri sınıf mücadelelerinin önemine ve tarihsel süreçlere vurgu yapma potansiyelini taşısa da, bu nosyonlar teorik olarak ikinci plana çekilir (Bonafeld,1992).

5) Bob Jessop'un geliştirmiş olduğu konjonktürel, 'stratejik-ilişkisel' analiz yöntemi ise sınıf mücadelelerini tarihsel gelişimin göreceli ve olumsal bir etmeni olarak kavramsallaştırır (Psychopedis, 1991: 190). Bu analiz çerçevesinde "devlet" ise açık ya da örtük bir biçimde bir "bölge" olarak ele alınır (Bonafeld vd.,1992a:xv). Diğer yandan, Jessop'un bu yaklaşımı işlevselci, yapısalcı, gerçekçi, empirisist ve relativist öğeler barındırdığından "metodolojik olarak eklektik" olarak görülür⁽⁸⁾ (Psychopedis,1991).

6) "Post-Marksizm" ise "bazen Marksizm karşıtlığından ayırt edilemez" (Bonafeld vd.,1992a:ix). Dolayısıyla, post-Marksizm liberalleşme sürecinin Marksist teorideki yansımalarından başka bir şey değildir.

Günümüz "Marksizm"lerinde görülen bu eğilimlerin metodolojilerine Açık Marksist cepheden yönelmiş ya da yönelebilecek olan eleştiriler ise özetle şu dört noktada toplanabilir:

1) Metodolojilerinin Nedensel, Teleolojik, Ekonomik ya da Teknolojik bir Belirlenimciliğe Dayanması

Hegelci anlayış, kendisinden önceki felsefenin iki tür dogmatizmin sınırları içerisinde kalarak gerçekliği açıklamaya çalıştığını söyler: Her şeyi nedenler ve/veya zorunluluklarla açıklayan ya da her şeyi olumsallık ya da rastlantıyla açıklayan felsefi bir sistem bu yaklaşım çerçevesinde 'dogmatik' olarak nitelenir. Hegel'in bu iddiasını nasıl temellendirdiği ve alternatif olarak ne önerdiği sorusunu şimdilik bir kenara bırakacak olursak, Açık Marksizm cephesinden bakıldığında bu iddiadan şöyle bir sonuç çıkarılabilir: konjonktürel ya da yapısalcı, işlevselci ve/veya determinist yaklaşımlarla toplumsal gerçekliği açıklamaya çalışan bir teori dogmatik bir 'kapanım' içerisinde. Örneğin, toplumsal ilişkilerin

teknolojik bir paradigma ya da yasaya tabi olduğunu söylemek, her şeyden önce teknoloji ve/veya ekonomiyi insan ilişkilerinden bağımsızlaştırır. Bu kategorilerin insan etkinliğinden görece bağımsızlığını ve belirleyici rollerinin bu şekilde ilan edilmesinden sonra teknoloji ya da ekonominin toplumu belirlediğini/biçimlendirdiğini ve bu biçimlendirmenin bir takım zorunlu sonuçlara yol açtığını söyleyen bir teori belirlenimci bir kapanımı beraberinde getirir. Zira, toplumun ekonomiyi ya da teknolojiyi belirlediğini ya da biçimlendirdiğini söyleyemeyeceğimiz gibi teknoloji ya da ekonominin de toplumu belirlediğini ve biçimlendirdiğini söyleyemeyiz. Çünkü, belirleme ya da biçimlendirmeden söz etmek bu kategoriler arasında dışsal bir ilişki kurulması anlamına gelir. "Fakat toplum ve teknoloji arasındaki ilişki dışsal bir ilişki değildir: teknoloji toplumun bir parçası olarak toplumsal gelişimin tüm çelişkilerini gösterir." (Holloway ve Palaez, 1992:142) Aynı şekilde, ekonomi de toplumsal ilişkilerin bir veçhesidir ve toplumsal ilişkilerin tüm çelişkilerini içinde taşır. Elbette ekonomik ilişkilerin çeşitli koşullarda çeşitli şeyleri belirlediğinden, etkilediğinden söz edilebilir. Fakat bu, "altyapı üstyapıyı belirler" gibi bir yasa haline dönüştüğünde ve tarih-üstü bir zorunluluk olarak görüldüğünde nedenselci bir belirlenimcilik yapılmış olur. Belirlenimciliğin bir başka biçimi ise teleolojik belirlenimciliktir. Örneğin, tarihin akışını insan etkinliğinden bağımsızlaştırarak "biz ne yaparsak yapalım sosyalizm tarihin yasalarının gerçekleşmesi sonunda gelecek" anlayışı böylesi bir belirlenimcilikte temel bulur. Kısaca Açık Marksizm yukarıda sıralanan günümüz Marksizmlerinin metodolojilerini de bu tür belirlenimcilikler olduğu için eleştirir ve bunun yerine diyalektik bir anlayışın geçirilmesi gerektiğini savunur.

2) Kantçı Ortodoksinin Sınırları İçinde Kalmaları

"Çelişki tüm hareketlerin/eylemlerin ve yaşamın kökenidir; ve ancak bir Çelişki olduğu sürece bir şey hareket eder ve [ancak bu taktirde] bir şeyin itkisi [onu harekete geçiren güç, ilişki, öge ya da süreç] ve etkinliği olabilir." (Hegel, 1975:67). Diğer bir deyişle gerçeklik, her zaman çelişkilidir ve Çelişki gerçekliğe içkindir.

Hegel'in Çelişkinin gerçekliğe içkin olarak onu kuran temel ilke olduğunu söylemesi, önermeler mantığını kullanarak gerçekliği Çelişkilerle değil de düzenliliklerle açıklayan Kantçı geleneğin en temel öncülüne yöneltilmiş bir eleştiri olarak okunabilir. Zira Kant, zaman ve uzam içerisindeki gerçekliğin, öz-bilincin kategorilerindeki 'ide'lerin düzeniyle bu bilinçten bağımsız bir şekilde varolduğu varsayılan 'şey'lerin düzeni arasındaki uyumun gerçekliği kurarak, onun düzenliliklerini bilenebilir hale getirdiğini öngörmüyordu. Öyle ki Kant'ın *noumenalar* bile gerçekliğin bilenebilir, uyumlu ve düzenli yapısına bir engel teşkil etmez;

çünkü bir şeyin bilinemez olduğunu söylemek, "bu bilinemez çünkü..." gibi bir açıklama tarzıyla onu yine bilinebilir kılar. Böylece en azından o şeyin bilinemez olduğunu bilebiliriz.

Oysa Hegelci yaklaşımda gerçeklik, gerçekliğin mantıksal düzenlilikleri önvarsayımıyla kavramsallaştırılarak bilinebilir bir hale getirilemez. Dolayısıyla, böylesi bir teorik pozisyondan çıkararak denilebilir ki gerçeklik, çelişik, çatışkılı ve karmaşık bir süreç ve ilişkiler ağı olarak görüldüğünde özne/nesne, olan/olması gereken ya da teori/pratik gibi kar-tezyen ikililiklerle anlaşılabilir; tam aksine somut ile soyutun diyalektik ilişkisi çerçevesinde teorinin yapması gereken şey gerçekliğin çelişik, çatışkılı ve karmaşık ilişki ve süreçlerini göstermektir. Fakat gerçekliğin karmaşık süreçler ve ilişkiler olarak görülmesi, onun tamamıyla düzensiz bir doğası olduğu anlamına da gelmez; bu düzenlilik gerçekliğe içkin olan Çelişkinin almış olduğu bir biçimdir⁽⁹⁾.

Marx'ın, toplumsal gerçekliği analiz ederken, Hegel'in "gerçekliğe içkin olan Çelişki" sini kapitalist toplumsal üretim ilişkilerine içkin olan sınıf çelişkileri, çatışmaları, antagonizmaları ya da mücadeleleri olarak kavramsallaştırdığı göz önüne alındığında, bu çelişki ve çatışmaların hangi süreçlerde nasıl bir ilişki biçimiyle ortaya çıktığını ve bu ilişki biçiminin nasıl değiştiğini, dönüştüğünü ve farklılaştığını göstermek Açık Marksizm için tarihsel materyalizmin temelidir, denilebilir. Zira Açık Marksist perspektiften bakıldığında kapitalizmin yasalarından söz etmek -örneğin emek süreçlerindeki değişimi teknolojideki ve/veya sermaye birikimi rejimindeki değişimlerle açıklamak- böylesi bir yaklaşım çerçevesinde her ne kadar bu yasaların sınıf ilişkilerinin bir sonucu olduğu iddia edilse de, bu düzenliliklerin toplumsal gerçekliğe içkin olan antagonizmaların bir biçimi olarak değil de, bir sonucu ya da onu ortaya çıkaran etkenlerden yalnızca bir tanesi olarak kavramsallaştırmak, metodolojik olarak kategorileri -örneğin gerçekliğe içkin olan düzenlilik önvarsayımına dayanan kapitalizmin yasalarını- toplumsal gerçekliğe empoze eder. Bu ise sınıf çelişkileri ve mücadelelerinin teorik olarak "yalnızca diğer etkenler yanında bir etken olma konumuna" indirgenmesidir. Böylesi bir teorik pozisyondan hareketle çelişik, çatışkılı ve karmaşık olan toplumsal süreç ve ilişkiler göz ardı edilir ve sınıf mücadelesi nosyonu yalnızca kavramlar arasındaki mantıksal ilişkilerde kullanılagelen bir kategori olarak ele alınır. Bu ise yapılar, ekonominin yasaları, emek, değer, sermaye, devlet gibi kategorilerle kapitalist toplumsal üretim ilişkilerine içkin olan sınıf çelişkileri ve mücadeleleri arasında dışsal bir ilişkinin kurulması anlamına gelir. Bu nokta ikinci bölümde daha ayrıntılı bir şekilde tartışılacaktır.

3) Kapitalist Gelişimin Tarihini, Önavsayıdıkları, Kaçınılmaz ve Nesnel Yasalara Dayanarak Keyfi Bir Şekilde Dönemselleştirmeleri

Açık Marksizm tarihsel materyalist gelenekteki toplumsal ve politik mücadelelerin belirleyiciliğine vurgu yaparak, kapitalizmin fordist ve post-fordist dönemi gibi tarihsel dönemselleştirmelerin geçersiz olduğunu öne sürer. Bu anlamda Açık Marksizmi, kapitalist gelişim tarihinin sistematik bir şekilde kuramsallaştırılmasına karşı olduğu söylenebilir. Zira "kapitalist gelişimin kaçınılmaz yasaları" olduğu gibi bir varsayımın kapitalizmin değişik evreleri arasında kesin çizgiler çizen, mutlak dönüş noktalarını belirleyen bir tarih yazımı her şeyden önce tarihin geçmişten şimdiye doğru doğrusal ve mantıksal olarak tutarlı bir akış olduğunu önavsayar. Oysa toplumun ve ekonominin değişmesini yönlendiren evrensel bir kuraldan ya da mantıksal bir dizgeden söz edilemez. Açık Marksizme göre tarihsel değişimler ve süreçler toplumsal üretim ilişkilerine içkin olan sınıf çelişkileri, çatışmaları ve mücadelelerinin bir biçimi ve sonucudur. Öte yandan tarihsel süreçlerin rotası yoktur; bir tarihsel sürecin başlaması için gerekli nedenler olmadığı gibi onun bitmesinin getireceği zorunlu sonuçlardan da söz edilemez. Dolayısıyla sınıflı toplumların içinde bulunduğu tarihsel sürecin nereye doğru, nasıl evrileceğinin rotası çizilemez; değişim kaçınılmazdır ama bu değişim çelişkili ve açık uçludur.

4) Marksizmi Liberalleştirmelerinin Bir Tezahürü Olarak Teori / Pratik Aynını Yapmaları

Yukarıda tartışılan üç nokta Açık Marksizmin teori ve pratiğin içsel ilişkisine yaptığı vurgunun anlaşılmasıyla daha da açıklığa kavuşturulabilir. Açık Marksizm belirlemci, yapısalcı ya da işlevselci açıklama tarzlarıyla dogmatik kapanım içinde olan ve bu şekilde teori ve pratik arasında dışsal bir ilişki kuran teorileri eleştirerek, teori/pratik ayrımını reddeder. Zira teori pratikten daha soyut bir şey olmadığı gibi, pratik de teoriden daha somut değildir (Bonafeld vd., 1992b:xii). Bir başka deyişle teorinin kendisi zaten ve hali-hazırda bir pratik olduğu gibi pratik de bir teoriden beslenerek pratik olur; dolayısıyla bu anlamda pratik olarak adlandırılan edim aynı zamanda teorik bir edimdir de. Teorinin pratikten, pratiğin de teoriden çıkarsanması nedeniyle ikisi arasında dışsal bir ilişkinin kurulması olanaksızdır. Kısaca teori ve pratik ontolojik olarak birbirinden ayrılmaz. Bu anlamda, teori ve pratik ayrımı analitik bir ayrımdır. Hegelci terminolojiyle ifade edilecek olursa teori ve pratik iki karşın birliktir ve aralarındaki ayrım da "ayrım olmayan ayrım"dır.

Örneğin "niceliksel değişimler niteliksel değişimlere yol açar" şeklinde kavramsallaştıran diyalektik bir teoriyle Leninist bir parti örgütlenme

modelinin benimsenmesi arasındaki mesafe sanıldığından daha kısadır. Ya da örneğin belirlenimci bir açıklama tarzı süreçlerin kaçınılmaz sonuçlarına ve gerçek dünyanın belirli bir sonuca yönelişine vurgu yapan bir tür fütürolojiyi beraberinde getirir. Dahası dogmatik bir kapanımın sınırları içerisinde iş gören bir teori kapitalizmin 'çelişkili', 'çatışkılı', 'açık uçlu' ve her daim krizde olan doğasını göstermek yerine, 'kaçınılmazlık' sözcününün altını çizdiğinden revizyonist bir pratiği benimser.

Sonuç olarak denilebilir ki; yukarıda sözü edilen 'Marksist' perspektiflerin belirlenimci, yapısalcı, işlevselci, analitik, Kantçı, Kartezyen, 'Diyalektik Materyalist'⁽¹⁰⁾ açıklama tarzlarını toplumsal gerçekliği ve tarihi yorumlamak için kullanmaları Açık Marksizm tarafından "kategorik, metodolojik ve kavramsal düzeyde bir kapanım" (Bonfeld vd., 1992a: xi) olarak nitelenir. Bir başka şekilde ifade edilecek olursa, Açık Marksizm için 'Kapalı Marksizm': "...birbiriyle ilişkili olan şu iki şeyin birini ya da her ikisini birden yapar: verili dünyanın sınırlarını/ufkunu kendi teorik sınırları/ufku olarak kabul eder ve/veya duruma göre nedenselci ya da teleolojik olabilecek bir belirlenimcilik ilan eder"(Bonfeld vd., 1992a:xi).

'Kapanım'ın bu iki özelliği birbirinden bağımsız olarak düşünülemez; birbiriyle ilişkilidir. Zira "dünya şöyle bir yerdir, onun sınırları şu şekilde çizilebilir" demek ya da şimdiyi geçmişin yalnızca mantıksal bir sonucu olarak gören belirlenimci bir teoriyi benimsemek, hal-i hazırda dünyanın 'kaçınılmazlığını' kabul ederek onu meşrulaştırmamız anlamına gelir ki bu çelişkilerle dolu olan, daha doğrusu kendisi çelişkili olan dünyadaki 'olanaklılıklar'ın teorik düzeyde "önceden-kapanım"dır (Bonfeld vd., 1992a:xi). Bir örnekle somutlamak gerekirse, "işte bu nedenlerden dolayı bugün burjuva hegemonyası kaçınılmaz olmuştur" gibi bir tümcenin söylenebilmesine olanak tanıyan bir teori bugünün neden böyle olduğunu açıklarken hali hazırda olan ya da olabilecek olan karşı-hegemonya odaklarının ve hareketlerinin görülmesini engeller. Bu şekilde neden-sonuç ilişkileriyle ya da şimdinin geçmişten mantıksal olarak çıkarılarak belirli nedenlerin doğal bir sonucu gibi gösterilmesi, şimdinin antagonizmik çelişkilerini örtbas eder. Dolayısıyla teorik olarak açıklık; çelişkilerin, olabirliklerin ve olanakların altını çizer. Teorik olarak kapanım ise nedenler ve sonuçlarla uğraşırken kaçınılmazlıklarını vurgular.

2. Açık Marksizmin Alternatif Yaklaşımı

Buraya kadar tartışıldığı üzere, Açık Marksist hareket, kendilerini Marksist olarak adlandıran çeşitli yaklaşımlara alternatif olabilecek bir metodoloji geliştirmeye çalışmaktadır. Açık Marksizmin alternatif olarak öne sürdüğü bu metodolojinin şu üç temele dayandığı söylenebilir: (a) kate-

gorilerin açıklığı, (b) sınıf mücadelelerinin tarihsel ve kavramsal önceliği, (c) biçim analizi. Bu bölümde Açık Marksizm yaklaşımının bu üç ana eksenini tartışıldıktan sonra, 'devlet' ve 'sınıf mücadelesi' kavramlarının bu metodoloji çerçevesinde nasıl ele alındığı gösterilmeye çalışılacaktır.

2.1.Kategorilerin Açıklığı

Psychopedis kategorik kavramın "kategorilerin sistemli bir şekilde açıklanması (*Darstellung*)" olarak görülmesi gerektiğini ima eder (Psychopedis, 1991). Çünkü kategorilerin sistematik bir şekilde açıklanması bu kategorileri mümkün kılan içsel ilişkilerin koparılmasını gerektirir. Psychopedis'e göre kavramlar arasındaki içsel ilişkinin koparılması dört biçimde yapılır: (a) Teorik analizdeki aksiyomatik öğelerin betimleyici öğelerden ayırmsallaştırılmasıyla; (b) Tarihsel nesnenin kavramsal kuruluşunu kavramsal çerçevenin tarihselliğinden koparmakla; (c) Ampirik öğeleri toplumsal teoriden ayırmakla; (d) Toplumsal hareketteki yapıları 'kendiliğinden olan'dan ayırmakla (1991:177). Dolayısıyla, kavramlar arasındaki içsel ilişkilerin koparan gerçekçi ve Kantçı epistemolojiler "belirli mekanizmaları temel ilişkilerden soyutlamalar olarak gören ve somutu gerekli ve belirleyici olarak anlayan diyalektik pozisyonu kabul etmez" (Psychopedis, 1991:190).

Öte yandan kategorilerin kendi içinde 'açıklığı' kapitalist toplumsal üretim ilişkileri içerisinde sürekli değişen sınıf antagonizmalarının toplumsal gerçekliği "çelişkili bir bütün" olarak kurduğu öncülüne dayanır. Yani toplumsal gerçekliğin sürekli değişen çatışkılı ve çelişkili süreçleri, teori ve pratik ya da soyut ile somut arasındaki diyalektik ilişkiyi ortadan kaldıran sistematik bir teorinin önermeler mantığı çerçevesinde sağlama aldığı kavramlarla anlaşılabilir. Zira teorinin kendisi de yukarıda sözü edilen diyalektik ilişkileri gözetecek bir şekilde ve toplumsal gerçeklik gibi açık-uçlu olmalıdır.

Burada kullanılan 'açıklık' sözcüğünün birbiriyle ilişkili olan çift katlı bir anlamı vardır: İlk olarak, 'Kapalı Marksizmin'⁽¹¹⁾ teorik kesinliği yerine Açık Marksizm düşünce sürecinin tamamlanmamışlığını öne sürer. Düşünce sürecinin bu tamamlanmamışlığı ise "dışsal bir düalizm yerine içsel ilişkilere vurgu yapmayı gerektirir" ve "toplumsal değişimin farklı biçimlerde ve değişen ampirik koşullarda ortaya çıkması gibi kategorilerin de tamamlanmamış olduğu anlamına gelir." (Bonfeld vd., 1992b:xi) Bu anlamda açıklığın ilk anlamı düşünce sürecinin kavramıyla sonuçlanabilecek olan kavramsal bir dizgenin kurulmamasını gerektirir. Çünkü teorisyen içinde bulunduğu topluma dışsal bir konumdan bakarak o toplumundaki temel yapıları ya da ilişkilerini önceden belirlenmiş bir takım kavram kümesinin sınırları çerçevesinde kavramaya

çalışan bir kişi değildir. Düşünce sürecinin tamamlanabilirliğini ve her şeyi her daim açıklayabildiğini iddia edebilen bir teori maddi ilişkiler ve süreçler içerisinde kendi yerini de göremez. Diğer bir deyişle tarihselliğini ve toplumsal üretim ilişkileri içerisinde yerini belirleyemeyen bir teori, teori ile pratik ve soyut ile somut arasında ontolojik bir ayrım yapar. Teorinin ya da kavramsal çerçevenin tarihselliği ve toplumsal üretim ilişkilerine içkinliği göz ardı edildiğinde de "tarihsel nesnenin kavramsal kuruluşu kavramsal çerçevenin tarihselliğinden" koparılır.

Fakat kategorilerin açıklığı nosyonunu merkeze alan bir teori toplumun açık uçlu ve çelişkili değişim süreçleri içerisinde yerini belirleyebilen 'amaçlı-etkinlik' ve bir 'eleştiri' olmayı da gerektirir. Dolayısıyla kategorilerin açıklığının ikinci anlamı teorinin somuta ve pratiğe açıklığı olarak anlaşılmalıdır. Denilebilir ki, toplumsal üretim ilişkilerine içkin olan çelişkiler ve mücadeleler içerisinde belirli bir pratikten çıkarsanan bir teorinin kendisi bir pratik olduğu gibi önerdiği pratiğin de önkoşuludur. Sonuçta Bonefeld'in da ifade ettiği gibi açıklık nosyonunu çıkış noktası olarak benimseyen bir teori, soyut/somut, teori/pratik arasındaki diyalektik ilişkiyi gözeterek toplumsal görüngüler arasındaki içsel ilişkinin araştırılabilmesine olanak sağlayan "somut soyutlamalarla"⁽¹²⁾ çalışmalıdır (1992a:98). Eğer toplumsal gerçeklik birbirinden farklı karmaşık biçimlerin çelişkili birliği ise bu biçimlerin birbiriyle olan içsel ilişkisini göstermek ancak somut soyutlamalarla mümkün olabilir. Somut soyutlamalarla toplumsal gerçekliği kavramaya çalışan bir teori ise bu biçimleri birbirinden ayırt etmeye çalışmak yerine "[toplumsal gerçekliğin] birliğindeki toplumsal görüngüleri birbirinden ayıran ortak öğeyi ve onu oluşturan tarihsel süreci belirlemek zorundadır"(Bonefeld,1992:99). Çünkü toplumsal gerçeklik içerisinde her görüngü ancak ve ancak bir diğeriyle olan ilişkisiyle varolabilir. Ve " her görüngü çelişkinin hareketi olarak, yani kendi tarihsel kuruluşunun bir hareketi olarak varolabilir." (Bonefeld, 1992: 99) Sonuçta, somut soyutlamalar kavramsal ve tarihsel analizin içsel ilişkisi çerçevesinde her görüngüyü çelişkinin bir hareketi olarak görünürken söz konusu görüngüyü diyalektik bir düşünüşle kavramsallaştırır. Diyalektik düşünüş ise daha önce Lukacs ve Gunn'in belirttiği ve Bonefeld'in de işaret ettiği gibi, kendisini söz konusu nesnenin ya da görüngünün içinde ve o görüngünün bir momenti olarak kavramsallaştırır. Toplumsal gerçekliğin bu şekilde kavramsallaştırılması ise "yaşamın birbirinden ayrıntılı gibi görünen olgularını toplumsal ilişkilerin bir varoluş tarzından oluşması olarak kavrar" (Bonefeld, 1992: 99). Diğer yandan somut soyutlamalar kavramları pratiğe açtığı gibi bilimselci Marksizm'in kategori fetişizminden de kaçınır. Bu nokta üçüncü bölümde daha ayrıntılı bir şekilde tartışılacaktır.

2.2.Sınıf Mücadelesinin Tarihsel ve Kavramsal Öncelliği

Palaez ve Holloway Marksizm içinde iki temel geleneğin saptanabileceğini söylerler: "değişimi sınıf mücadeleleri olarak gören gelenek ve [değişimi] ekonomik ve teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak anlayan gelenek" (1990b:136).

Günümüz Marksizmlerine yönelttiği eleştirilerden de kolayca çıkarılabileceği gibi kendisini birinci geleneğin takipçisi olarak gören Açık Marksizm, analitik kategorileri yapı ve sınıf çelişkileri/mücadelelerinden ayırtmak için kullanarak sınıf antagonizmalarını yapısal bir mantık içine konuşturdu. Bir tür bilimselciliğe şiddetle karşı çıkar: "Sınıf mücadeleleriyle 'kapitalist gelişimin nesnel yasaları' arasında dışsal bir ilişki olduğunu söylemenin hiçbir anlamı yoktur. Kapitalist gelişimden söz etmek sınıf mücadelelerinin hareketinden [söz etmekten] başka bir şey değildir. *Kapital*'in kategorileri sınıf mücadelesinin kategorileridir." (Holloway,1991b:98) Diğer bir deyişle Açık Marksizm sınıf mücadelelerini ikincil bir konuma çeken bir tür bilimselciliğe karşı sınıf antagonizmalarının tarihsel ve kavramsal öncelliğini savunur. Zira kapitalist gelişimin tarihi hiç de tarihsel olmayan bir takım yasaların yönlendirdiği bir akış değildir. Başka bir şekilde ifade edilecek olursa "yapılar, sınıf antagonizmalarının bir varoluş tarzı ve bu nedenle bir sonucu ve sınıf mücadelelerinin bir öncülü olarak görülmelidir" (Bonfeld,1992:93). Bu yüzden, kapitalist gelişimin yasalarına tabi olan sınıf antagonizmaları diye bir şeyden söz edilemez. Dolayısıyla "yapılar, emek ve sermaye arasındaki sınıf antagonizmalarının varoluş biçimleridir. 'Kapitalist gelişimin yasaları' ise sınıf mücadelesinin bir hareketinden başka bir şey değildir." (Bonfeld, 1992:98) Çünkü kapitalist üretim ilişkilerinin hakim olduğu bir toplumsal gerçeklik sınıf antagonizmaları ve mücadelelerinden başka bir şey değildir: "Mücadele toplumun merkezi bir yerindeyse, öznelarası bir sınıf mücadelesinin dışında 'nesnel' bir toplumsal gerçeklik yok demektir: [ve bu mücadele] artık emeği 'sömürenler'le doğrudan üreticiler arasındaki bir antagonizmadır ki bu antagonizma tanım gereği çözümsüz ve açık-uçludur"(Holloway,1991b:98.) Kısaca Açık Marksizm yapılar, süreçler ve kapitalist gelişimin yasalarıyla sınıf antagonizmaları arasında dışsal bir ilişki kurulmasına karşı çıktığı gibi özellikle Bob Jessop ve Joachim Hirsch'in bunlar arasında "diyalektik bir ilişki" olduğu iddiasını da reddeder. Zira gerçekçi epistemolojiler çerçevesinde "birbirine bağımlı olma" ya da "karşılıklı olarak ilişkili olma" anlamındaki bir diyalektikten söz etmek, karşılıklı olarak ilişkili ve/veya bağımlı olarak görülen bu şeyler arasında dışsal bir ilişkinin kurulmadığı anlamına gelmez. Yani yapı ve mücadele arasında diyalektik bir ilişkinin varlığından söz etmek bu ikisi arasındaki içsel ilişkinin göz ardı edilmesiyle sonuçlanır. Dahası, bu yaklaşımla yapı denilen şey sınıf antagonizmalarının

dan görece bağımsız bir ontolojiyle tanımlandığından bunun sınıf antagonizmalarının almış olduğu bir biçim olduğu görülemez.

Sınıf antagonizmasının ise sabit olarak düşünülebilecek bir özü yoktur; zira bu antagonizma doğası gereği sürekli olarak değişir ve hareket halindedir. Emek ve sermaye arasındaki bu antagonistik ilişki kapitalizme içkindir ve kapitalist gelişimin farklı tarihsel süreçlerinde değişik biçimlerde karşımıza çıkar.

Açık Marksizm içerisindeki tartışmalarda örtük bir şekilde belirtildiği gibi 'sınıf mücadeleleri' terimindeki sınıf ne 'kendinde sınıf', ne de 'kendi için sınıf'ır. Diğer yandan, Açık Marksizm sınıfın nicel olarak kavramsallaştırılmasına da karşıdır. Sınıfı sosyolojik terimlerle analiz eden böylesi yaklaşımların sınıfı bir 'ilişki' olarak değil de bir 'konum' olarak düşünmesi sonucu bu yaklaşımın çerçevesinde yapılan tartışmalar "o ya da bu kişi 'yeni işçi sınıfına' mı yoksa 'yeni küçük burjuva' sınıfına mı dahil edilmelidir?" gibi sorunlar etrafında döner. Üstelik, bu çerçevede sınıfın politik etkinliği ve öneminin de niceliksel olarak belirlenebileceği düşünülür (Bonfeld vd., 1992b:xiii-xiii). Sınıfı nicel olarak kavramsallaştıran bu yaklaşıma alternatif olarak Açık Marksizm, sınıfı çelişkili ve antagonistik bir toplumsal ilişki olarak kavrayan niteliksel bir kavramsallaştırmanın gerektiğini ileri sürer (Bonfeld vd., 1992b:xiii). Bu nitel kavramsallaştırmada sınıf ilişkileri yalnızca ekonomik ilişkiler olarak görülmez; sınıf ilişkileri aynı zamanda politik ve kültürel ilişkilerdir (Gerstenberger, 1992:153).

2.3.Biçim Analizi

Açık Marksizmin alternatif olarak önerdiği biçim analizi kapitalist toplumsal üretim ilişkilerine içkin olan antagonistik sınıf ilişkilerinin tarihsel olarak özgül olan farklı biçimler aldığı ve dolayısıyla bu biçimlerin tarihsel olarak incelenmesi gerektiği varsayımından yola çıkar: "Sonuçta biçimlerin analizi tarihsel bir analiz olmak zorundadır ve basitçe mantıksal bir çıkarsama süreci değildir." (Clarke, 1991a: 235)

Açık Marksizmin önerdiği biçim analizi yönteminde 'biçim', öz/görünüş, biçim/içerik, teori/pratik gibi ikilikler çerçevesinde ele alınabilecek formal bir kategori değildir. Sınıf ilişkileri almış olduğu ekonomik, politik ve ideolojik biçimlerin öncülü ve sonucu olarak görülmelidir. Çünkü sınıf ilişkilerinin ekonomik, politik, ideolojik ve kültürel biçimler alması, sınıf ilişkilerinin bu biçimler dışında bir varoluşunun olduğu anlamına gelmez. İşte tam da bu nedenle biçim kavramı, içine toplumsal ilişkilerin doldurulmaya çalışıldığı bir kap değil, daha çok bir şeyin "varoluş

tarzı"⁽¹³⁾ olarak anlaşılmalıdır: "Bir varoluş tarzı olarak biçim düşüncesi, genel in özeli in doğasına içkin olarak ve soyutun somutun doğasına içkin olarak görülmesi olanağını yaratır; çünkü biçim bir varoluş tarzıysa somut olan soyut olabilir (ya da tersi) ve özel olan genel olabilir (ya da tersi)" (Bonafeld vd., 1992b:xv).

Sınıf ilişkilerinin bu şekilde kavramsallaştırılması ekonomik, politik ve kültürel olarak tezahür edebilen sınıf ilişkilerinin tarihsel olarak özgül olan varoluş tarzlarının çözümlenmesi olanağını verir. Çünkü biçim analizi çerçevesinde ekonomik, politik ya da ideolojik biçimler birinin bir diğerini belirlediği düzeyler olarak düşünülmez. Farklı kapitalist gelişimlerin farklı tarihsel süreçlerinde bu biçimler birbirleriyle özgül bir şekilde ilişkilenererek ortaya çıkarlar. Dolayısıyla biçim analizinde bir biçimin diğerini nasıl belirlediğinin verili bir kavramsal çözümü yoktur. Daha doğrusu, tam da böylesi bir önvarsayım -örneğin, son kertede ekonominin belirleyici olduğu gibi bir varsayım- olmadığında çelişkili sınıf ilişkilerinin birbirini tamamlayıcı biçimleri arasındaki içsel bağlantılar gösterilebilir. Sonuçta biçim analizi, biçimler arasında mantıksal olarak zorunlu bağlar kuran bir önvarsayımdan yola çıkmadığı gibi bu biçimlerden birinin bir diğerini nasıl belirlediğini de göstermeye çalışmaz. Zira, böylesi bir çözümleme ancak soyut ile somutun diyalektik ilişkisinin kopartılmasıyla mümkün olabilir. Oysa somut analiz edilirken bazı önkavramsallaştırmalar ve bu kavramlar arasında kurulagelmiş olan mantıksal ilişkiler toplumsal gerçekliğe empoze edilmemelidir.

Biçim analizi "mantığın şeyleriyle şeylerin mantığı"nın bu şekilde karıştırılmasına karşı, tarihsel süreçler içerisinde sınıf antagonizmalarının hangi biçimleri nasıl aldığı ve bu biçimlerin birbirinden görünürdeki farklılığının nasıl kurulduğunu göstermeye çalışır. Bu anlamda biçim analizinin temelini oluşturan "sınıf antagonizmalarının öncelliği, mantıksal ve aynı zamanda tarihsel olan bir önvarsayımdır." (Bonafeld, 1992: 106) Bu önvarsayım, her ne kadar ekonomik, politik ya da kültürel ilişkilerin emek ve sermaye arasındaki temel sınıf antagonizmasının farklı bir hareket tarzı ya da vechesi olarak görülmesi gerektiğini söylese de, bu biçimler arasındaki ilişkiyi açıklamak için belirli bir mantıksal dizge ile çalışan bir analiz yöntemi önermez. Zira çelişkinin hareketi ve varoluş tarzı olarak sınıf antagonizmaları sürekli bir değişim arz eder. Bu nedenle bu biçimler arasındaki ilişki belirli bir tarihsel özgüllükte somutun analiziyle ortaya çıkarılmalıdır. Sonuçta biçim analizinde kavramlar arasındaki ilişki somutun çözümlenmesinden önce belirli bir mantıksal dizgeyle somuta empoze edilmez ve böylece somutla diyalektik ilişkisi içerisinde bir varoluş tarzı olarak görülen bu biçimlerin birbiriyle olan 'içsel ilişkilerinin' araştırılmasıyla mümkün olur.

Öte yandan Holloway'in de işaret ettiği gibi toplumsal ilişkiler, akışkan, değişken, tahmin edilemez, açık uçlu ve dengesizdir (1994:26-7). Kısaca, toplumsal ilişkiler arasında kesin çizgiler çizilemeyeceği gibi bu toplumsal ilişkileri kavramsallaştıran kategoriler arasında da kesin ayrımlar yapılamaz: "Marx'ın analizinin amacı burjuva kategorilerinin doğal olarak verili olmayıp, tarihsel olarak özgül bir biçimde oluşturulduğunu ve toplumsal ilişkilerin geçici bir biçimi olduğunu göstermek için [burjuva kategorilerinin] görünürdeki katılığını kırmaktır" (Holloway, 1991a:235). Bu nedenle Açık Marksizm, bu ilişkilerin almış olduğu biçimler arasında dışsal ilişkiler kuran, kesin çizgilerle belirlenmiş kategorileştirmelere karşıdır. Örneğin biçim analizi çerçevesinde toplumsal görüngüler toplumsal ilişkilerin bir biçimi olarak kavramsallaştırılırken bu görüngülerin oluşumu biçimsel öğelerin bir araya gelişiyle ya da birbirini etkilemesiyle, sözgelimi ekonomik ve politik etkenlerin eklenmesiyle ya da altyapı/üstyapı modeliyle açıklanmaz. Daha doğrusu bu biçimlerin kapitalist toplumsal üretim ilişkileri içerisinde birbirinden farklıymış gibi görünmeleri biçim analizi için bir başlangıç noktası değil, tam da sorulması gereken şeydir. Örneğin kapitalist üretim ilişkileri içerisinde ekonomik olanın politik olandan farklı bir görünüm arz etmesi, bu farklılıkların açıklanmasını ve bu iki farklı biçim arasındaki belirleyici nitelikteki dışsal ilişkilerin araştırılmasını gerektirmez. Çünkü ekonomi ve politika birbirinden bağımsızlaştırılabilecek iki farklı biçim değildir. Bunlar her ne kadar birbirinden bağımsız gibi görünüyorsa da aynı tarihsel sürece içkin olan toplumsal ilişkilerin farklı iki momentidirler⁽¹⁴⁾. O zaman biçim analizi çerçevesinde sorulması gereken soru şu şekilde karşımıza çıkar: "Ekonomik olan ve politik olanın aynı toplumsal ilişkilerin farklı momentleri olarak kuruluşuna yol açan şey nedir?" (Holloway, 1994:28). Başka bir deyişle biçim analiziyle yapılmaya çalışılan şey kapitalist toplumsal üretim ilişkileri içerisinde bize ekonomik, politik, ideolojik ya da kültürel olarak görünen görüngülerin belirli bir tarihsel süreçteki toplumsal ilişkilerin birbirinden farklı veçheleri olarak nasıl 'farklıymış gibi' kurulduğunun gösterilmesidir. Örneğin bu çerçevede 'liberalleşme süreci'nden söz edildiğinde bu ekonominin bir sermaye birikimi rejiminden bir diğerine geçişi, sosyal devlet anlayışının çözülüşü ya da geç kapitalizmin politik mantığı olarak anlaşılmaz. Liberalleşme süreci ekonomik, politik, ideolojik, kültürel veçhelerini birbirinden bağımsızmış gibi kuran Çelişki'nin hareketiyle toplumsal üretim ilişkilerine içkin olan antagonizmaların almış olduğu tarihsel biçimlerdir denilebilir. Fakat buradaki Çelişki ya da antagonizma kavramlarının metafizik bir anlam taşıdığı düşünülmemelidir⁽¹⁵⁾. Zira Bonafeld'in de söylediği gibi; "çelişki ve antagonizma terimiyle karşıtlaşan sınıfların birbirine karşılıklı bağımlılığı ifade edilir" (Bonafeld, 1992:102).

3. Açık Marksizmi "İçerip Aşarak" Tarihsel Materyalizmi Yeniden Düşünmek

Yazının başından beri tartışıldığı üzere Açık Marksist yaklaşımın tarihsel materyalizmi yeniden düşünme çabasına teorik/politik olarak yol açıcı birçok katkı yaptığı söylenebilir. Fakat bunu söylemek, Açık Marksizmin tüm teorik/politik varsayımlarını olduğu gibi kabul etmeyi ya da reddetmeyi değil, bu yaklaşımın 'kapanıma girme' tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı sorunlu noktalarının belirlenmesini ve bu kapanım noktalarının açılma olanaklarının araştırılmasını gerektirir. Yazının bu bölümünde tarihsellik, ilişkisellik ve praksis kavramlarının tarihsel materyalizmi yeniden düşünmedeki önemi Açık Marksizmi içerip aşmak suretiyle vurgulanmaya çalışılacaktır. Bu amaçla, öncelikle Açık Marksizmin alternatif metodolojisinin temel eksenini olan "sınıf mücadelelerinin tarihsel ve kavramsal öncelliği"nin hegemonya kavramı bağlamında tekrar düşünülmesi gerektiği tartışmaya açılacaktır. İkinci olarak, Açık Marksizmin ilişkiyel yaklaşımının devlet, sınıf, sınıf mücadelesi gibi kavramları ele alırken açılım sağladığı ve kapanıma girdiği noktalar belirlenecektir. Son olarak ise praksis kavramının tarihsel materyalizm içerisinde nasıl değerlendirilmesi gerektiğine dair bir tartışma yapılacaktır.

3.1. Unutulmaması Gereken Bir Kavram: Hegemonya

Açık Marksizmin tarihsel materyalizmin güncelliğini savunmaya teorik/pratik katkısı oldukça anlamlı ve önemlidir. Fakat akademik dünyada Açık Marksizme gerekli önemin verilmeyerek Marksist teori içerisinde bile marjinal olma yazgısına terk edilmiş olması ancak içinde bulunduğumuz tarihsel koşullarla anlaşılabilir. Zira Larrain'in de belirttiği gibi "Bir teori sadece itinalı argümantasyonu ve iç tutarlılığı tarafından desteklenen ve her yerde hazır ve nazır olduğu varsayılan güç temelinde ayakta kalamaz. Eğer tutarlılık ve itina yeterli olsaydı, bugün en çok sofistike metafizikçiler ünlü olurdu. Bir teori yeni kuşakları da ilgilendirdiği ve onların pratiklerinde anlam bulduğu için hayatta kalır." (1998:11) Diğer bir deyişle, argümanlar ontolojik ve epistemolojik sağlamlıklarıyla, metafizik tutarlılıklarıyla değil, belirli bir toplumsal pratik tarafından desteklenebildikleri ölçüde ayakta kalırlar. Dolayısıyla Açık Marksizmin Marksist teorinin kapanımı dediği süreç, sınıf temelli politik eylemlerin toplumsal pratiği yeterince güçlü bir şekilde belirlemediği burjuva hegemonyasının kuruluşu sürecinin bir veçhesidir. Marksist teoride "sınıf mücadelelerinin tarihsel ve kavramsal öncelliği"nin sorgulanabilir bir hale gelmesiyle yönetilen (*subordinate*) sınıfların hegemonya mücadelesinde mevzi kaybetmesinin aynı tarihsel süreçte gerçekleşmesi sanınız basit bir rastlantı değildir⁽¹⁶⁾. Ancak burada mevzi kaybı denilen süreç tarihin sonunun geldiğini savunanların iddia ettiği

gibi nihai bir durum değildir. Yani ortada açıktan bir savaş olmayışı bir mücadele olmadığı anlamına gelmez⁽¹⁷⁾. O halde sınıf mücadelesinin bitmesi değil, yalnızca bu mücadelede yönetilen sınıfların mevzi kaybetmesi söz konusudur. İşte bu noktada, Açık Marksizmin sınıf mücadelesi ve sınıf çelişkisi arasında bir ayrım olmadığı ve çelişkilerin olduğu yerde mücadelelerin de olduğu ve bu çelişkilerin de mücadelenin bir biçimi olduğu savı Gramsci'nin hegemonya teorisi bağlamında tekrar ele alınmalıdır. Açık Marksistlerin toplumsal gerçekliğin temeline sınıf mücadelesini koyuyor oluşu görünürde olmayan bu mücadeleyi "icat ediyormuş" gibi görendüğünden eleştirilebilir. Oysa yukarıda tartışılan anlamıyla sınıf mücadelesi mevzi kaybı durumunu da kapsar; yani burjuvazinin hegemonyasının güçlü bir şekilde var oluşu, yalnızca mücadelenin burjuvazi lehine sürüyor olduğunu gösterir. Bu şekilde düşünüldüğünde sınıf çelişkisi ve sınıf mücadelesini aynı anlamda kullanan Açık Marksistlerin tavrı, hegemonya teorisi göz önüne alınırsa –bu nokta kendilerince açıkça ortaya konmasa ve Gramsci hegemonya analizini temel alan bir yaklaşımdan kaçınmaya çalışsalar da –anamlı olmakla beraber aşağıda tartışılacağı gibi birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Özetlemek gerekirse, Açık Marksist yaklaşımın kapanıma girme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı bu noktada Gramscian bir bakışın eksikliği kendini hissettirmektedir. Diğer bir deyişle, Açık Marksist yaklaşımın teorik/politik olarak daha yol açıcı ve açıklayıcı olabilmesi için Gramsci temelli bir hegemonya analiziyle organik bir bağ kurması gerekmektedir⁽¹⁸⁾.

3.2. Açık Marksizm ve İlişkisel Yaklaşım

Günümüzde sosyal bilimlerde ilişkisel yaklaşım(lar)ı ön plana çıkaran bir eğilimin varlığından söz edilebilir⁽¹⁹⁾. Fakat bu yazı kapsamında, Açık Marksist yaklaşımın diğer ilişkisellik anlayışlarından farklılıkları ve onlarla paylaştığı ortak zemin değerlendirilmeyecek, daha çok bu yaklaşımın sağlayabileceği olanaklar üzerine odaklanan bir tartışma yürütülecektir. Bu tartışmada öncelikle devlet ve sınıf kavramlarının ilişkisel olarak nasıl anlaşılması gerektiği sorusuna bir yanıt verilmeye çalışılacaktır. İkincisi, bu yaklaşımın "materyalist analizi tarihselleştirdiği" ve mantıksal analizle tarihsel analiz arasındaki gerilimi aşmak için bir adım sağladığı gösterilecektir.

Burada ilişkisel yaklaşımı bu iki kavram çerçevesinde ele alınmasının nedeni, Açık Marksizmin bu yaklaşımının bu kavramlar üzerinde odaklanmasıdır. Kaldı ki tarihsel-toplumsal bağlamındaki somutun analizinden bağımsızlaştırılarak, yalnızca ontolojik düzeyde yapılan bir ilişkisellik tartışması da somut ile soyutun diyalektik ilişkisini kopardığından, bizi ilişkisel yaklaşımı baştan reddetme gibi bir tehlikeyle karşı karşıya

bırakır. Bu nedenle buradaki tartışma kapsamında tümel kavramlar ele alınsa da olabildiğince kavramların tikel örneklenişleri de gösterilmeye, böylece tartışma daha somut ve anlaşılabilir kılınmaya çalışılmıştır.

Son olarak belirtilmelidir ki bu bölümde yapılan tartışma Açık Marksizmi değerlendirmekle sınırlı kalmamış ve alternatif bir ilişkisellik anlayışının ipuçlarını da vermeye çalışmıştır.

3.2.1. Açık Marksizmin İlişkisel Yaklaşımı Çerçevesinde 'Devlet' Kavramı

Bu bölümde yukarıda üç ana hattını tartıştığımız Açık Marksist metodoloji çerçevesinde devlet ve sermaye gibi kavramların nasıl ele alındığı üzerinde durulacaktır. Yalnız buradaki temel amaç devlet ve sermaye üzerine ayrıntılı bir tartışma yapmak değil, Açık Marksist yaklaşımın ilişkisellikten ne anladığını saptamak ve somutlamaktır. Zira daha önce de belirtildiği gibi Açık Marksizmin ilişkisellik anlayışı somutun analizinden bağımsız bir şekilde düşünülemez.

Açık Marksizm içerisinde yapılan tartışmalara bakıldığında, Açık Marksizmin devletin sınıf mücadelelerinden bağımsızlaştırılacak bir biçimde tanımlanmasına açıkça karşı çıktığı görülür. Zira devlet kavramının toplumsal ilişkilerden bağımsızlaştırılmış bir ontolojiyle tanımlanmasıyla birlikte, devleti sivil toplumun karşısında olan bir güç, piyasaya müdahale eden ve ya ondan elini çeken bir kurum ya da sermayenin mantığına uygun bir şekilde davranan bir araç olarak ele almanın yolu açılmış olur. Yani sorgusuz sualsiz kabul edilmiş bir kategori olarak devlet vardır; ve devletin dışıyla olan -piyasa, sermaye, sivil toplum ya da diğer devletler-ilişkisine bakıldığında onun içeriğinin ne olduğu anlaşılabilir. Devletin bu şekilde bir içi bir de dışı varmış gibi kavramsallaştırılması ise onun bir 'kendilik' olarak düşünülmesinin doğal bir sonucudur. Buna benzer bir şekilde sermaye de genellikle bir kişi tarafından, bir şirketçe ya da bir devletçe sahip olunabilen, bir yerden bir yere hareket edebilen bir şey olarak kavramsallaştırılır. Örneğin finans sektöründeki sermaye akışından ya da Amerikan sermayesinin Türkiye'ye girişinden söz etmekle sermaye bir şey olarak önvarsayılmış olur. Bu şekilde devlet belirli bir toprak parçasına bağlı, katı ve hareketsiz bir şey olarak sermaye ise tanımı gereği hareketli ve akışkan bir şey olarak düşünülür⁽²⁰⁾ (Holloway, 1994:33). Bu şekilde devletle sermayenin kendilikler olarak kavramsallaştırılmasıyla birlikte devletle sermaye arasındaki bağ, aile ilişkileri, kişisel ilişkiler ve askeri-endüstriyel komplekslerin varlığıyla kurulurken, bu bağın devletin kapitalist doğasından ötürü bu şekilde kurulduğu iddia edilebilir (Holloway, 1994:52). Böylelikle devletin bir içi bir de dışı varmış ve içiyle dışı arasında da bazı dışsal ilişkiler varmış gibi

düşünülür. Devlet kavramının bu şekilde şeyleştirilmesi ya da katılaştırılması ontolojik bir hatadır. Böylesi bir ontolojiden yola çıkmakla da teorik ve politik olan pek çok hatanın da önü açılacaktır. Örneğin böylesi bir ontoloji çerçevesinde devlet kavramına yaklaşmakla birlikte uluslararası ilişkilerin devletler arası ilişkiler olarak görülmesinin yolu açılmış olur. Böylece ulus-devlet kendi ulusuyla ve diğer ulus-devletlerle girmiş olduğu ilişkiler çerçevesinde tanımlanır. Sözgelimi, bu çerçevede yapılacak olan "Marksist" bir analizle A devletinin B devletinin içişlerine karıştığı, B devletinin politikalarını yönlendirdiği ya da A ülkesinin B ülkesini sömürdüğü ileri sürülebilir. Oysa her şeyden önce bir devletin içinden ve dışından söz etmek ne kadar mümkündür? Örneğin, devletin içinde derin devlet, çeperinde parlamento ve ordu, dışında ise bir yandan sivil toplum diğer yandan IMF, ABD, AB ve diğer devletler mi vardır? Bir devletin sivil toplumun tepkileriyle kendine çekidüzen verdiğini, IMF politikalarıyla yönlendirildiğini ve derin devletin gizli emellerine alet edildiğini ya da bir başka devletçe sömürüldüğünü söylemek ne kadar anlamlıdır? Çünkü 'sömürü ilişkisi' insanlar arasındaki bir ilişki tarzıdır. Bir toprak parçası diğer bir toprak parçasını ya da bir kurum diğer bir kurumu sömüremez. Böylesi yanlış kavramsallaştırmalar soyutlama düzeylerinin birbirlerine karıştırılması sonucunda meydana gelir.

Öte yandan böylesi yanlış kavramsallaştırmalar, insanlar arası ilişkilerin hukuki ve kurumsal bir biçim aldıktan sonra insanlar arasında bir ilişki olma özelliğini kaybettiği ve farklı bir ontoloji kazandığı gibi bir önvarysaya dayanır. Oysa bu kurumların kendileri ve kurumlar arasında olarak görülen ilişkiler insanlar arasındaki ilişkilerin bir biçimidir; ve bu biçimlerin 'insanlar arası ilişkiler' olma dışında bir özü yoktur. Devleti kavramsallaştırılırken yapılan ontolojik hata sermaye ve piyasa gibi kavramsallaştırmalarda da yapıldığında 'insanlar arasındaki ilişkiler' yine 'şeyler arasındaki ilişkiler' olarak görülmeye başlar. Sözgelimi devletin piyasaya müdahale ettiğini iddia edebilen bir teori, devlet ve piyasanın birbiriyle dışsal olarak ilişkili olduğu gibi bir öncüle dayanarak, devletin hangi koşullar altında piyasaya nasıl müdahale ettiğini açıklamaya çalışır. Oysa materyalist bir analizin yapması gereken şey devlet, sermaye, piyasa gibi kategorileri katılaştırdıktan sonra bunlar arasındaki ilişkiyi araştırmak yerine bu kategorilerin görünürdeki katılığını kırmaktır. Zira "Bu [devlet] insanlar arasında olan ama insanlar arasında olduğu izlenimini vermeyen, toplumsal ilişkilere dışsal bir şey biçiminde varolabilen toplumsal bir ilişkidir. Devletler arasındaki birliği anlamak için çıkış noktası budur: Hepsi katılaştırılır, bunlar görünürde toplumsal ilişkilerin özerk biçimleridir" (Holloway, 1994:27). Dolayısıyla biçim analiziyle devlet kavramının katılığını kırmamanın anlamı şudur: "Devleti kendinde şey olarak değil toplumsal bir biçim, toplumsal ilişkilerin bir biçimi olarak anlamaktır" (Holloway, 1994:26). Bu kavramların görünürdeki katılığı

göz önüne alındığında Marksist bir analizin hareket noktası birbirinden bağımsız gibi görünen bu toplumsal ilişki biçimlerinin ya da birbirleriyle olan içsel ilişkilerinin sınıf antagonizmalarının bir momenti olduğunu göstermektedir. Çünkü kapitalist toplumsal üretim ilişkileri içerisinde emek sermaye arasındaki antagonistik ilişki devlet, sermaye ve değer gibi fetişleşmiş biçimler alır. Bu biçimlerse emek ve sermaye arasındaki ilişkinin varoluş tarzlarıdır: "Eğer sınıf mücadelesi yoksa, işçi sınıfı kendisinin kapitalist toplumsal ilişkilerinde ast olmasına pasif bir biçimde razıysa, devlet olmayabilir. Devletin gelişimi sınıf mücadelesinin gelişiminin gerekli olan bir görünümüdür ve devlet sınıf mücadelelerinin temel bir biçimi olarak görülmek zorundadır"(Clarke, 1991a:190).

Diğer bir deyişle devlet ve sermayenin içsel ilişkisi her ikisinin de aynı antagonistik ilişkinin varoluş tarzı olduğu gösterildiğinde açığa çıkmış olur. İşte tam da bu nedenle devlet ve sermaye aynı soyutlama düzeyinde ele alınmalıdır (Clarke, 1991a:185). Dolayısıyla kapitalist gelişimin anlaşılabilmesi için "devlet kategorisinin ötesine gidebilmemiz, daha doğrusu farklı devletlerin birliğini tartışmaya başlayabilmemiz için farklı devletlerin birbirinden ayrıklığı varsayımının ötesine gidebilmemiz gerekir"(Holloway, 1994:25).

Bu noktada Açık Marksizmin devlet kavramını şeyleştirme ve metafizikleştirme eğilimlerine karşı önemle düşünülmesi gereken bir alternatif sunduğu söylenebilir. Elbette devlet bir kendilik olarak değil, toplumsal ilişkilerin bir biçimi olarak ele alınmalıdır. Fakat "devlet kategorisinin ötesine gitmek" devlet kavramını hiç kullanmamak gibi yanlış bir şekilde anlaşılmalıdır. Devletin ontolojisi itibarıyla toplumsal ilişkilerin bir biçimi olduğunu söylemek, devletlerin varlığından ve devletler arası ilişkilerden söz etmemeyi gerektirmez. Dolayısıyla bir anlamda devletlerin ayrınlığından söz etmek mümkündür ve bu ilişkisel bir yaklaşım için çelişki değildir. Çünkü devletin ontolojisi itibarıyla toplumsal ilişkilerin bir biçimi olduğu söylenildikten sonra devletin varlığından söz etmekle analitik bir ayırım yapılmış olur. Bu ayırımın ne anlama geldiği ise somutun tarihsel analizinde ortaya konulmalıdır. Bu tür bir yaklaşım, "devlet, bir baskı aracıdır", "A ülkesinde ceberrut devlet geleneği vardır" ya da "devlet her zaman yöneten sınıfların yanındadır" gibi devlete ontolojik özellikler atfedilmesini ve böylece devlet kavramının şeyleştirilmesini önleyecektir. Ancak bu şekilde somutun tarihsel analizi ilişkisel bir yaklaşımla yapılabilir. Bu yaklaşım çerçevesinde ise örneğin "devlet, sermayenin bir baskı aracıdır" gibi bir tümcenin söylenebilmesinin önkoşulları şunlardır:

1) Bu tümce somut, tarihsel bir durum hakkında saptama yapmak için söylenmiştir ve bu tümcenin kendisi de tarihseldir.

- 2) Bu tümcedeki 'devlet' kavramı tarihsel süreç içerisinde toplumsal ilişkilerin almış olduğu bir biçimdir.
- 3) Bu tümcedeki 'sermaye' ve 'baskı' sözcükleri de tarihsel olan toplumsal ilişki biçimleridir.
- 4) Son olarak, bu tümcenin söylenebilmesinin önkoşulu olarak görülen tarihsel sürecin nasıl bir tarihsel süreç olduğu ve o süreç içerisinde toplumsal ilişkilerin nasıl dönüşerek devlete baskıcı bir biçim verdiği açıklanmalıdır.

Yukarıda belirtilen dört nokta göz önüne alınıp, tarihsel sürecin önkoşulları ve işleyişi ortaya konulduktan ve sermaye, devlet ve baskının belirli bir tarihsel özgüllükte toplumsal ilişkiler olarak nasıl kurulduğunu ve belirli bir tarihsel özgüllükteki somut durumda bu kavramlardan ne anlaşılması gerektiği de söylendikten sonra devlet kavramını kullanmak, ilişkisel bir yaklaşım için bir çelişki oluşturmayacak ve böylece devlet kavramını şeyleştirme, metafizikleştirme problemlerini aşmamızı sağlayacaktır. Aksi takdirde sermaye çelişkili bir ilişki biçimi olarak değil yekpare bir bütünlük, devlet toplumsal bir ilişki bir biçimi olarak değil özü itibarıyla hali hazırda sermayenin emrine amade olan bir kurum, baskı ise sermayenin emeğe uygulamış olduğu tek yönlü bir ilişki biçimi olarak düşünülür. Böylece devlet ve sermaye kavramları şeyleştirilirken, bu ikisi arasındaki ilişkiyle sermaye ile emek arasındaki ilişki dışsal ilişkiler olarak öngörülür. Sonuçta kısaca şu söylenebilir: "devlet, sermayenin bir baskı aracıdır" saptaması tarihsel analiz öncesinde aksiyomatik bir şekilde öngörülmemelidir. Bu tümcenin söylenebilmesi ilişkisel bir yaklaşım çerçevesinde ancak somutun tarihsel analizi sonucunda bağlamı betimlendikten ve devlet, sermaye ve baskı arasındaki içsel ilişki gösterildikten sonra mümkün olur. Çünkü belirli bir tarihsel özgüllükte baskıcı olmak sermayeye ve devlete genel karakterini veren bir nitelik olabilir. Fakat bu nitelik devletin ontolojik bir özelliği olarak düşünülmemelidir.

Sonuçta devlet hala tarihsel toplumsal analizde kullanılması anlamlı olan bir kategoridir⁽²¹⁾. Fakat bu analiz, devlete çeşitli ontolojik özellikler atfetmeden, bu kategorinin görünürdeki katılığına aldanmadan ve devletin nihayetinde toplumsal ilişkilerin almış olduğu bir biçim olduğu unutulmadan yapılmalıdır. Dolayısıyla, Simon Clarke'ın devlet ve sermayenin aynı soyutlama düzeyinde ele alınması saptaması bu anlamda değerlendirilmelidir.

Bu bağlamda Açık Marksizmi diğer ilişkisel yaklaşımlardan ayıran en önemli noktanın belirtilmesi gerekir. Zira, Holloway'e göre "değer, para, kira, devlet ve buna benzer biçimler basitçe toplumsal ilişkilerin bir biçimi değildir: Bu biçimler mücadelenin özgül/belirli kapitalist biçimleri-

dir.”(1991b:172) Burada Holloway’in de açıkça ifade ettiği gibi Açık Marksizmi diğer ilişkiyel yaklaşımlardan ayıran en önemli nokta Açık Marksizmin ilişkiselliği “basitçe toplumsal ilişkiler” temelinde değil, ‘mücadele’ temelinde ele almasıdır. Bu şekilde, Açık Marksizm içerisinde toplumsal ilişkilerin “mücadele” temelinde ele alınmasının nedeni ise kapitalist toplumsal üretim ilişkilerine içkin olan temel çelişkinin tüm toplumsal gerçekliği kurduğu ön-varsayımına dayanır. Bu noktada Açık Marksizmin sınıf, sınıf mücadelesi, sınıf çelişkileri kavramsallaştırmalarının tartışmaya açılması gerekmektedir⁽²²⁾.

3.2.2. Materyalist Analizi Tarihselleştirmek: Sınıf İlişkilerinin Şeyleştirilemezliği ve Metafizikleştirilemezliği

Açık Marksist yaklaşımın gerek Marksizm içinden gerekse dışından olsun, Marksizmin temeli olan sınıf kavramını şeyleştirme ve metafizikleştirme eğilimlerine açıkça karşı olduğu ve bu tür yaklaşımların alternatifi olduğu söylenebilir⁽²³⁾. Fakat önermiş oldukları alternatif sınıf kavramsallaştırması bazı noktalarda kapanıma girme tehlikesiyle karşılaşır. Örneğin Açık Marksizmin önde gelen isimlerinden Holloway tarafından açık bir biçimde ifade edilen “toplumsal gerçekliğin yalnızca sınıf mücadelesinden oluştuğu” savı -ki bu sav özellikle de Gersternberger tarafından paylaşılmamaktadır- yukarıda belirtilen Gramscigil katlanın gerekliliği dikkate alınmadığında indirgemeciliğe yol açabilecek bir durum arz eder. Jessop’un bu konuda verdiği örnek indirgemecilik tehlikesini açığa çıkarmak açısından önemlidir: Örneğin toplumsal ilişkilerin sınıf mücadelesinden ve tarihsel süreçlerin de sınıf mücadelesinin hareketinden başka bir şey olmadığı gibi bir varsayımdan yola çıkarak Holloway (1991a) gibi “Sermaye sınıf mücadelesidir” demek “sınıf mücadelesi sınıf mücadelesidir” gibi bir totolojiye yol açar (Jessop, 1990:258, 1991:147). Jessop’un tartıştığı üzere, sınıf antagonizmalarını bu şekilde kavramsallaştırmak “saf bir sömürü, saf bir baskı ve saf bir mücadelenin var olduğunu varsayarak çeşitli konjonktürlerde sınıf-ilişkili⁽²⁴⁾ mücadelelerin göz ardı edilmesiyle” sonuçlanabilir (1990: 258-9). Bir başka deyişle toplumsal ilişkilerin yalnız ve yalnızca sınıf mücadelelerinden oluştuğunu söylemek yerine, sınıf mücadelelerinin toplumsal ilişkilerin almış olduğu tarihsel olarak özgül biçimler olduğunu söylemek tarihsel materyalist bir noktadan bakıldığında daha doğru olacaktır. Çünkü tarihsel materyalizm tarihsel süreçler içerisinde değişen, farklılaşan, dönüşen çelişkili toplumsal ilişki tarzlarının çözümlenmesini, bu ilişki tarzlarını tarihsel bağlamlarından koparmadan yapmalıdır. Sınıf ilişkileri ve mücadeleleri ise bu çelişkili ilişki tarzlarının almış olduğu tarihsel olarak özgül biçimlerdir. Dolayısıyla sınıf ve sınıf mücadelesi üzerine genel bir teori oluşturmak yerine sınıfların hangi tarihsel süreçlerde toplumsal ilişkiler olarak nasıl kurulduğunu göstermek daha anlamlı bir uğraş

olacaktır⁽²⁵⁾. Bunun için Marx'ın⁽²⁶⁾ sormuş olduğu şu soruyu anımsamak önemlidir: "Yanıtlanması gereken ilk soru şudur: Bir sınıfı oluşturan şey nedir? -bu sorunun yanıtı doğal olarak bir başka sorunun yanıtından çıkar, şöyle ki: Ücretli-emekçileri, kapitalistleri ve büyük toprak sahiplerini üç büyük toplumsal sınıf haline getiren şey nedir?"(1997b: 776) Bu noktada Marx'ın vurguladığı noktanın sınıfların kendisinden çok tarihsel süreçler içerisinde karşımıza sınıf olarak çıkan toplumsal ilişki biçimlerini çözümllemek olduğu sanırım rahatlıkla görülecektir

Açık Marksizmin sınıf "çelişkili toplumsal ilişkilerin almış olduğu tarihsel biçimler" olarak kavramsallaştırması bu yolda atılmış bir adım olarak görülebilir. Örneğin Açık Marksizmin bu yaklaşımı yetmişlerde Marksist literatürde yoğun bir şekilde yer bulan "kendi için sınıf kendinde sınıf" tartışmasını geçersiz kılar. Zira, sınıfın bu terimler çerçevesinde tarihsel süreçlerden bağımsızlaştırılarak kavramsallaştırılması, sınıfın somut maddi ilişkilerden farklı bir ontolojiyle tanımlanması ve ona tarihsel üstü metafizik bir özelliğin atfedilmesi sonucuna yol açabilir. Yani, sınıfın ne olduğunu tarih-üstü bir şekilde tanımladıktan sonra tarih içerisinde bu tanımın karşılığını aramak ya da tarihi diyalektik, ekonomik ya da teknolojik yasaların gerçekleşmesine indirgemek tarihsel materyalist değil, mantıksal analizi tarihsel analizden hiyerarşik olarak daha üst bir konuma yerleştiren diyalektik materyalist bir tarih anlayışının çıkış noktasıdır. Oysa materyalist analizi tarihselleştiren tarihsel materyalizm, "mantıksal analizin tarihsel analizden farklı olduğunu ama bunları birleştirmenin olanaklı olduğu varsayımından" yola çıkar (Gerstenberger, 1992: 172). Larrain'in de etkili bir biçimde tartıştığı gibi "tarihsel materyalizmin genel teorik karakteriyle nesnenin tarihsel karakteri arasında çelişki olmadığını savunmak mümkündür"(1986:131).

Önemle belirtilmesi gereken bir başka nokta ise, Açık Marksistlerin "toplumsal üretim ilişkileri" olarak kavramsallaştırdıkları toplumsal gerçekliğin tarihsel olmayan toplumsal gerçeklik tanımlarından niteliksel bir fark olduğudur. Örneğin toplumsal gerçekliğin özünün bireylerin bencil eylemleri olduğunu savunmak her dönemde var olan "birey" gibi bir kategorinin her dönemde var olan bencilliğini temele koyduğu için tarih üstüdür. Halbuki 'özü'⁽²⁷⁾, "toplumsal ilişkiler" olarak düşünmek, bu ilişkilerin niteliği her dönemde değişeceği için tarihseldir. Yani "toplumsal ilişkiler" tarih-üstü, her döneme aynı şekilde uygulanabilecek analitik bir araç değildir. Aksine bu kavramların ontolojik olarak oluşum ve kullanımı tarihselliğinden, somut ve pratikle olan diyalektik ilişkisinden kopartılamaz. Böylece toplumsal gerçekliği açıklama işi her dönemin tarihsel özgülüğü çerçevesinde yürütülür.

Fakat Açık Marksizmin ana akımının materyalist analizi tarihselleştirmek için atmış olduğu bu adım "kapitalist gelişimin sınıf mücadelelerinin hareketinden başka bir şey olmadığı" önermesiyle 'kapanım' tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Ne var ki yine Açık Marksizmin içinde olan Gerstenberger'in bu kapanıma karşı daha ihtiyatlı davranarak alternatif bir yaklaşımın ipuçlarını verdiği söylenebilir. Gerstenberger'in ifade ettiği gibi, sınıf ilişkilerinin bulunabildiği tüm toplumlarda sınıf mücadelelerinin bu toplumlarının tarihini belirleyen dinamik öge olduğunu iddia eden genel bir tarih yasasının var olduğunu ve bu yasanın somut tüm tarihsel süreçlerde geçerli ve bu süreçleri açıklamak için yeterli olduğu varsayımı terk edilmelidir. Fakat elbette şunu söylemek doğru olacaktır: "Sınıf ilişkilerinin yeniden üretimin toplumsal biçimlerinin bir ögesini oluşturduğu her yerde sınıf mücadelelerinin bir tarihi vardır. Fakat bu toplumlarının tarihinin sınıf mücadelesi aracılığıyla yeterince açıklanabileceği anlamına gelmez." (1992:155) Diğer bir deyişle tarihin rotasız bir şekilde yoluna devam edişi yalnızca sınıf mücadelelerinin -ya da Çelişkinin- bir hareketi olarak açıklanamaz. Dolayısıyla her ne kadar tarihin temel değişim dinamiği sınıf mücadelesiyle de tarihsel materyalizm, her türlü tarihsel değişimin sınıf mücadelesinin bir sonucu olduğunu savlamaz.

Tarihsel materyalizmin tarihsel değişimleri nasıl açıklaması gerektiği sorusu, bu soruya yanıt verirken Açık Marksist yaklaşımın kapanıma girdiği bu noktanın nasıl açılacağına dair birkaç ipucu verilebilir. Yukarıdaki tartışmalardan anlaşılacağı üzere Açık Marksizmin, tarihsel gelişimi üretici güçlerin gelişimi olarak kavramsallaştıran -Korsch'un deyişleriyle- "nesnel formül"e değil, tarihi sınıf mücadelesi terimleriyle kavrayan "öznel formül"e yakın olduğu söylenebilir. Ne var ki Jorge Larraín'in gösterdiği gibi nesnel formül kadar öznel formülün de sorunları vardır ve bu iki formülde Marx'ın düşüncesinin tek yanlı bir şekilde okunmasının sonucudur⁽²⁸⁾. Fakat öznel/nesnel formüller arasındaki bu gerilim, tarihsel materyalizm çerçevesinde praksis kavramını merkeze alarak çözülebilir (Larraín, 1998:138-161).

Buna ek olarak Ellen Meiksins Wood'un "tarihsel materyalizmin ilk prensibi sınıf ya da sınıf mücadelesi değil, maddi yaşamın ve toplumsal yeniden üretimin nasıl organize olduğudur" şeklindeki (1995:108) belirlemesiyle, Bertell Ollman'ın "önkoşul"⁽²⁹⁾ kavramının bu bağlamda tekrar düşünülmesi (1993:133-146) bu iki formül arasındaki gerilimin aşılmasını daha da kolaylaştıracaktır.

Sonuçta sınıfların varlığının 'şeyler', 'yerler', 'yapılar' ya da 'söylemsel oluşumlar' olarak değil, 'bir ilişki ve süreç' olarak kavramsallaştırılmasıyla toplumsal ilişkilerdeki tarihsel değişimler açıklanabilir ve böylelikle

le materyalist analiz tarihselleştirilebilir. İşte tam da bu nedenle *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'ya yazmış olduğu önsözde Engels şunları söyler: "İküsat şeyleri incelemez, insanlar arasındaki ilişkileri ve son tahlilde, sınıflar arasındaki ilişkileri inceler; oysa bu ilişkiler her zaman *şeylere bağlıdır ve şey gibi görünürler*" (1970:39). Fakat insanlar arasındaki ilişkilerin incelenmesinde şu nokta gözden kaçabilir: İnsanlar birbirlerinden bağımsız olarak varolduktan sonra birbirleriyle ilişkiye girmez. İnsanların özünün "toplumsal ilişkilerin bir toplamı ve kendisi" olduğunu savlayan VI. Tez (Marx, 1976:71) anımsandığında denilebilir ki Marksist bir analizin yapması gereken şey insanların ya da sınıfların toplumsal üretim ilişkileri içerisinde nasıl kurulduklarını ve ilişki olarak nasıl var olduklarını göstermektir. Zira, sınıflar var olduğu için kapitalist üretim ilişkileri kurulmaz; kapitalist toplumsal üretim ilişkileri var olduğu için sınıflar bu üretim ilişkilerine içkin olarak tarihsel süreç içerisinde yine bir ilişki ve süreç olarak vardılar. Dolayısıyla daha önce de belirtildiği gibi sınıf içi ve sınıflar arası ilişkilere değil (tabii ki belirli bir anlamda), belirli bir tarihsel süreçte toplumsal üretim ilişkileri içerisinde sınıfların nasıl kurulduğuna bakılmalıdır.

3.3. Teorinin Pratiği/Pratiğin Teorisi olarak Tarihsel Materyalizm: Hem Tarihsel Hem de Materyalist Olmanın Teorideki Yeri ve Pratikteki Anlamı

Açık Marksist yaklaşım içerisinde, yalnızca 'teorinin pratiğe açıklığı'ndan sıkça söz edilmemiş, aynı zamanda praksis kavramının tarihsel materyalist bir perspektiften nasıl değerlendirilmesi konusunda da ayrıntılı tartışmalar yapılmıştır⁽³⁰⁾. Bu anlamda yukarıda yapılan tartışmalar materyalizm, teori ve praksis kavramlarının içsel ilişkisine dikkat çekerek daha da açıklığa kavuşturulabilir. Daha önce bölüm 2.1'de tartışıldığı gibi Açık Marksizmin önerdiği 'biçim analizi' yöntemi ancak 'kategorilerin açıklığı' nosyonunu merkeze alan 'somut soyutlamalarla' mümkün olabilir. Dolayısıyla tarihsel materyalizmin kullandığı soyutlama yöntemi ve somut ile onun kavramasallaştırılması arasındaki ilişkinin açıklanması Açık Marksizm için meta-teoriyle ya da diğer bir deyişle felsefenin kavramlar arasındaki ilişkinin açıklandığı bir merci olarak görülmesiyle değil tam da somutun tarihsel analizi sürecinde yapılması gereken bir iştir. Bu nedenle Açık Marksizm içerisinde sıkça vurgulanan praksis kavramı, tarihsel materyalizmin kullandığı kavramlar, toplumsal ilişkileri inceleyen yöntem ve toplumsal pratiğin kendisi arasındaki içsel ilişkiyi görmek için önemlidir. Bu noktada burada yapmaya çalıştığımız tartışma, Açık Marksizmin praksis kavramsallaştırmasına odaklanmakla birlikte, praksis kavramının tarihsel materyalist bir perspektiften nasıl anlamlandırılması gerektiğine dair bir ipucu verme amacını da taşımaktadır. Zira günümüzde praksis kavramı 'özne-merkezlilik' ya da

'sınıf-indirgemecilik' terimleriyle eşanlımlı bir şekilde kullanılır olmuştur. Dolayısıyla günümüzdeki "Marksizm"lerin, özellikle de Bhaskarcı Eleştirel Gerçekçiliğin praxis kavramına bu yaklaşımı göz önüne alındığında, Açık Marksizm de kolaylıkla "sınıf indirgemeci" ya da "özne merkezli" bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Oysa tam aksine praxis kavramı Marksist bir teori için özne merkezliliği ya da sınıf indirgemeciliği aşmak için anahtar kavramdır. Bu bağlamda Açık Marksizm, metodolojisinin temel eksenlerinden birisi pratik olması nedeniyle 'özne merkezli' bir yaklaşım olarak değerlendirilemez. Kaldı ki Larrain'in de göstermiş olduğu gibi tarihsel materyalizmin 'nesnel' ve 'öznel' formülasyonları arasındaki gerilim praxis kavramının merkeze alınmasıyla aşılabılır (1998:121-155).Bu nedenlerle, bu bölümde tarihsel materyalist bir perspektiften praxis kavramının nasıl anlaşılması gerektiğine dair bu yazı kapsamında 'ayrıntı' olarak görülebilecek olan bir tartışma açılmıştır. Bu tartışma, yukarıda belirtildiği gibi praxis kavramının tarihsel materyalizmle ilişkisini göstermeye çalışacaktır.

3.3.1.Praxis ile Maddenin İlişkisi

Marx'ın materyalizm anlayışında praxis kavramı merkezi bir öneme sahiptir. Bu anlayışta materyalizm basitçe öznenen çok nesneye vurgu yapmak ya da özneyi nesnenin bir türevi olarak kavramsallaştırmak olarak düşünülemez. Elbette ki nesne öznenin bilinciyle kurulan/oluşturulan dolayısıyla yine 'öznel' olmak zorunda kalan bir 'öz-bilinç' kategorisi değildir⁽³¹⁾. Peki o zaman 'özne' ile 'nesne' arasındaki ilişki nasıl bir ilişkidir? Özne ile nesne arasındaki belirleme ilişkisi açısından materyalizm ve idealizm kavramları ele alındığında genel olarak bu soruya öznenin nesneyi belirlediği şeklinde verilen yanıt 'idealizm', nesnenin özneyi belirlediği şeklinde verilen yanıt ise 'materyalizm' olarak bilinir. Esasen, nesnellik ve öznelliğin bu şekilde kavramsallaştırılması ve ana akım içerisinde bu anlamlarıyla kullanılmaması yine Marx'ın tek yönlü bir şekilde okunmasının sonucudur. Oysa Derek Sayer'in de ifade ettiği gibi Marx'ın yaklaşımı Hegel'in 'idealizm'ini basitçe 'tersine çevirmek' olarak görülemez (1997: 88). Yani Marx, "bilinç maddeyi belirler" idealizminin karşısına "madde bilinci belirler" materyalizmini savunmamıştır; hatta böylesi bir materyalizm anlayışını eleştirmiştir. Kısaca Marx, nesne ile özne arasında bu şekilde tek yönlü bir belirlenim ilişkisi kurmamıştır⁽³²⁾. Nesne ile özneyi nesne ve özne olarak kuran ve bu ikisi arasındaki ilişkiyi belirleyen toplumsal ilişkilerdir. Örneğin Marx'ın "Aziz Bruno'nun yaptığı gibi duyu dünyası asgariye, örneğin bir sopaya indirgendiği zaman bile bu, sopayı üretme eylemini bir öncül olarak var-sayar"(1987: 53) tümcesi tam da nesnenin öznenin pratiğinden ayrıştırılamazlığına işaret eder. Fakat bu noktada şöyle bir itirazda bulunulabilir: İnsanın ürettiği nesnelere ile insan üretmese de varolan nesnelere ara-

sında bir fark vardır. Sopa insanın ürettiği bir nesnedir; dolayısıyla elbette ki sopayı üretme eylemi sopanın varoluşuna bir öncül olarak varsayılabilir; ama örneğin bir taş insanın onu üretmesinden bağımsız bir şekilde varolabilir. Fakat yine taş denilen şey ancak bir başka şeyle ilişkisi içerisinde varolabilir. Yani onun varlığının diğer varlıklardan taş olarak ayrılabilmesi, adlandırılabilmesi ya da anlamlandırılabilmesi yine toplumsal bir ilişkiyi gerektirir⁽³³⁾. Varolanların birbirinden bu şekilde ayrılması, tarihsel olan toplumsal pratiğin bir biçimidir. Feuerbach üzerine *I. Tez*'de Marx insan aktivitesini 'nesnellik dışı' olarak görülmesine şu şekilde karşı çıkar: "Daha önceki materyalizm, nesnelere, gerçekliği ve duyularla algılanan dünyayı gözlemin ya da nesnenin bir biçimi olarak kavramıştır...Fakat o [Feuerbach] insan aktivitesinin kendisini nesnel bir aktivite olarak anlamamaktadır"(1976:69).

Dolayısıyla Marx'ta 'nesnellik', pozitivist bir anlayışla varlıkların tamamıyla dışımızda olduğunu varsaydığımız nesnelere dışsal bir ilişki içerisinde olduğumuz önvaryasyonuna -ki bu da yine metafizik bir varsayımdır ve daha önce de belirtildiği gibi bunu Kantçı bir epistemoloji çerçevesinde söylemek öznelciliğin aşıldığı anlamına gelmez- dayanmaz. Bunun yerine, nesnellik tarihsel-toplumsal bir bağlam içerisindeki toplumsal pratiğin bir vechesi olarak düşünülmelidir. Çünkü Marx'ın *VIII. Tez*de belirttiği gibi "Bütün toplumsal yaşam esas olarak pratiktir. Teoriyi mistisizme götüren bütün sırların akılcı bir çözümü insan pratiğinde ve bu pratiğin kavranmasında yatmaktadır."(1976: 69)

Sonuç olarak, Marx'ın özne ve nesne arasında belirleme ilişkisi kurulumunu şu şekilde eleştirdiği söylenebilir: "Nesnellik, gerçeklik ya da algılanan dünyanın" yalnızca nesneden oluştuğunu ve bütün bunların yalnızca gözlem yoluyla anlaşılabilirliğini önvaryasyon yapmak; dolayısıyla özneyi yalnızca pasif bir algılayıcı ya da nesnel dünyanın basit bir yansıması ya da onu kurucu öge olarak ele almak geleneksel materyalizmin hatalarıdır.

Marx'ın 'materyalist' yaklaşımında nesne ile özne arasındaki belirleme ilişkisi kurması ise şu iki nokta dahilinde düşünülmelidir: 'Nesnel dünya' onunla ilişki içerisinde olan öznenin tarihsel-toplumsal bağlamından ve onunla ilişkilendirme biçiminden bağımsızlaştırılarak anlaşılabilir; özne ise bilinciyle dünyayı kuran bir kendilik değildir, ve toplumsal pratiğin kendisinden, diğer bir deyişle tarihsel olarak biçimlenen toplumsal ilişkilerden bağımsızlaştırılarak anlaşılabilir.

Özetle Psychopedis'in de işaret ettiği gibi; gerçeklik, onunla ilişki içinde bulunan öznenin etkinliğinden bağımsız olarak anlaşılabilir (1992: 34). Bu şu anlama gelir: "gerçeklik 'bilgi formunda' değil, pratik olarak kav-

ranır, bu bilinçte verili dünyanın pasif bir tasarımı değil, gerçekliğin pratik inşasına eşlik eden ve onu sezinleyen aktif bir süreç olarak anlaşılabilir." (Larrain, 1998: 141)

Sonuçta nesne ile özne arasındaki ilişkiyi tariüstü bir epistemoloji çerçevesinde değil, tarihsel süreçlerdeki toplumsal ilişkilerin biçimleri olarak gördüğümüzde ve bu tür epistemolojilerin ancak bazı tarihsel-toplumsal önkoşullarla mümkün olabildiğini göz önüne aldığımızda teori ile pratik arasındaki içsel ilişkiyi görebilmemiz de daha kolay olacaktır.

3.3.2. Praksis ile Teori İlişkisi

Açık Marksist akım içerisinde teori ve pratiğin ilişkisine dair ayrıntılı tartışmalar yapılmıştır. Açık Marksizm için teoriyle pratiğin içsel ilişkisini vurgulamak ve bu ilişkinin nasıl bir ilişki tarzı olduğunu açıklamak hayati bir önem taşır; zira daha önce de belirtildiği gibi Açık Marksizmin önermiş olduğu biçim analizi 'pratik yansımali' bir teori olarak ancak 'somut soyutlamalar'la mümkün olabilir. Bu yaklaşım, özü itibarıyla teori ve meta-teori, teori ve pratik arasında dışsal ilişkiler kuran ayrımlar yapılmasına karşıdır. Bu nedenle bu bölümde Açık Marksizmin bu kategoriler arasında dışsal ilişkiler kuran yaklaşımlara karşı eleştirileri ve bu kategorilerin içsel olarak ilişkililiğini vurgulayan pratik yansımali teori anlayışı değerlendirilecektir.

3.3.2.1. Meta-Teorinin Kapanımına Karşı Pratik Yansımali Teorinin Açıklığı

Bhaskarcı Eleştirel Gerçekçilikçe sıkça ifade edildiği gibi sosyal teori ve toplumsal gerçeklik nedensel olarak birbirine bağlıdır. Zira sosyal teori toplum tarafından pratik olarak kullanılmıştır ve potansiyel olarak toplum üzerinde bir etkisi vardır (Bhaskar vd., 1988). Bu cümlelerin ilk bakışta teori ve pratik arasındaki ilişkiyi doğru bir şekilde yansıtmış gibi görünür. Fakat Richard Gunn'ın (1991, 1992) tartıştığı gibi bu şekilde teoriyle pratik arasındaki içsel ilişkiyi açığa çıkarmak mümkün değildir; zira 'nedensel olarak' ifadesi ile teori ve pratik arasında dışsal bir ilişkinin olduğu öngörülür. Çünkü "nedensel ilişkiler yalnızca dışsal ilişkiler olabilir" (Gunn, 1991:197). Şöyle ki teorinin pratik tarafından kullanıldığını ve teorinin de pratiğini dönüştürdüğünü söylemekle bu iki kavram arasındaki 'karşılıklı ilişkilik' bu iki kavram arasındaki diyalektik ilişki olarak görülür. Diyalektik ise yalnızca karşıtların birbirine karşılıklı bağımlılığı olarak anlaşılabilir. Bu karşıtların aynı zamanda birlik oluşturduğunu söyler (34). Yani bu anlamda teori bir pratik olduğu kadar pratiğin kendisi de teoriktir (35). İşte bu nedenle Marx II. Tezde şunu söyler: "İnsan düşüncesinin nesnel gerçeği kavrayıp kavrayamaya-

cağı teorik değil pratik bir sorundur.”(1976:70) Peki nesnel gerçekliği düşünceyle kavranıp kavranamayacağının pratik bir sorun olması ne demektir? Marx'ın bu tezi şu noktaya işaret eder: Pratiğin teorik veçhesinin gerçeklikle ilişkileneceği tarzı tarihsel-toplumsal bağlamından bağımsızlaştırılmaz.

Bu noktaya kadar söylenenleri bir örnekle ilişkili olarak farklı bir şekilde dile getirmek yerinde olacaktır. Örneğin Gramsci, teori/meta-teori ayrımı yapmadığı için epistemolojik bir hata mı yapmıştır? Zira Gramsci'ye göre "felsefe tarihten ayrılmayacak aktif bir girişimdi; üstelik, her zaman 'ölgeleme' süreci içerisindeydi- diğer bir deyişle, ilişkilerin toplumu değiştirdiği sürece de sabit bir düşünce sistemine yol açamazdı" (Boggs, 1984:144). Carl Boggs'a bu noktada katılarak Gramsci'de teori, tarih, felsefe ve politikanın birbirinden ayrıştırılmaz diyalektik bir sentez olduğu da söylenebilir (Boggs,1984:138). Fakat Bhaskarcı Eleştirel Gerçekçilik tarafından bu diyalektik sentezin "özelci bir teoloji" olarak görülmesiyle Gramsci, Lukacs, Sartre, Korsch gibi isimler Marksizm'in epistemolojik projesine sadık kalmayan ve ne yazık ki böylece teoriyle pratiği birbirine karıştıran, dolayısıyla ontolojik hatalar yaparak bu projeden sapmış figürler olarak sunulmasının yolu açılmış olur. Marksizm'in bu şekilde, Gramsci örneğinde olduğu gibi toplumsal pratiğin tam da kendisi olarak görülmesiyle teori, meta-teori, politika, toplumsal pratik ve tarih arasında 'nedensel bağlar' kurularak bu kategoriler arasındaki ilişkinin felsefi bir şekilde açıklanmaya çalışılması arasındaki gerilim mantıksal bir analizle değil tarihsel bağlamındaki toplumsal pratiğin teorideki veçhelerine bakılmasıyla anlaşılabilir. Elbette ki bu anlama süreci de yine tarihselliğini ve toplumsal pratiğin çelişkili ilişki tarzları içerisinde belirli bir konumda olmayı bir ön-koşul olarak görmek zorundadır. Fakat bu önkoşullar anlamamızı zorlaştıran, sınırlandıran ön koşullar değil tam da bu anlama sürecini olanaklı kılan önkoşullardır. Diğer bir şekilde ifade edilecek olursa, topluma dair belirli bir tarihsel-toplumsal bağlamda üretilen bir teori, birtakım kuramsal sorunlarla, çelişkilerle karşılaşır; fakat kuramsal olarak görülen bu sorunlar belirli bir tarihsel-toplumsal önkoşulda kuramsal sorunlar olarak görülürler ve bu sorunlar yalnızca kuramla çözülemezler⁽³⁶⁾. İşte bu nedenle Gramsci'nin 'diyalektik sentezi' ile Eleştirel Gerçekçiliğin teori/meta-teori ayrımı "hayatın gerçek bir işidir" ve bu ikisi arasındaki ayrımın çözümlenmesi "yalnızca kuramsal bir sorun olarak" görülemez. Örneğin Gramsci'nin özelci bir teleolojinin sınırları içerisinde kaldığı ama Eleştirel gerçekçiliğin bu "özelci teleolojiyi aştığı" iddia edilemez. Hatta Gramsci'nin öznel/nesnel, idealizm ve materyalizm arasındaki kartezyen ayrımları pratikte aştığı fakat Bhaskarcı Eleştirel Gerçekçiliğin bu ayrımları aşma işini yalnızca kuramsal bir sorun olarak görme eğiliminde olduğu da

söylenbilir. Bu noktada Gramsci'nin teorik pratiğinde ya da pratik teorisinde bu karşıtların ortadan kalktığını, fakat Bhaskarcı Eleştirel Gerçekçiliğin içinde bulunduğu tarihsel-toplumsal bağlamda Gramsci'yi bu karşıtlıklar çerçevesinde ele aldığı da söylenebilir (37).

Sonuçta, teorinin toplumsal pratik olma dışında herhangi bir özü yoktur. Bu anlamda toplumsal gerçekliği açıklamak için kullandığımız kategoriler de, Sayer'in de ifade ettiği gibi toplumsal gerçekliğin gerekli olan bir yanındır ve toplumsal gerçekliğe içkindir (38) (1987: 124-126). Fakat Bhaskarcı bir teori ile meta-teori ayrımı yapılmasıyla bu içkinliğin anlamı muğlaklaştırıldığı gibi, 'teorinin eleştirelliği' nosyonu da böylece ikinci plana çekilir. Oysa Bhaskar, 'açıklayıcı eleştiri' (*explanatory critique*) kavramını açıklamaya çalıştığı toplumsal gerçekliği hem eleştiren hem de açıklayan bir açıklama tarzını diğer bilimsel açıklama tarzlarına alternatif olarak önerme amacıyla kullanmıştır. 'Eleştiri' ve 'açıklama' nosyonlarının bu kavramla içsel ilişkisine dikkat çekilmesi teori ve pratik ya da somut ile soyut arasında ontolojik bir ayrım yapılmamasını gerektirir. Bu nedenle, Bhaskarcı Eleştirel Gerçekçiliğin sosyal teori ve toplumsal gerçekliği birbirinden bağımsızlaştırmasıyla 'açıklayıcı eleştiriler' yapılması imkansızlaşır (39).

Diğer yandan, böylece-teori/meta-teori ayrımıyla- her şeyden önce tümellerin tikellerden daha ayrıcalıklı olduğu önvaryadır (Gunn, 1991: 201-2). Elbette kullandığımız kavramlar tümel olmak zorundadır. Fakat bu kendisini tikellerden özerk bir konuma yerleştiren ve yalnızca tümelleri nesne edinen bir meta-teori kurmamızı gerektirmez. Aksi taktirde kavram oluşturma süreci ve bu kavramların geçerliliğinin sorgulanması somuttan koparılır. Oysa "Marx'ın tarihsel biliminin pratiği, kavram ve onun nesnesi arasındaki ayrılığı azaltmaya çalışma çabası olarak" anlaşılmalıdır (Fracchia ve Ryan, 1992:60). Bu çaba ise toplumsal teorinin kavramlarının ve tutarlılığının meta-teori tarafından kontrol edilmesiyle değil, somut ile ilişkisinin ve bu kavramların oluşturulma ve kullanılma süreçlerinin tarihsel olarak özgül olan toplumsal ilişkilere içkinliğinin bir ölçüt olarak görülmesiyle mümkün olur (40).

Pratik olarak yansımali olan teori, toplumsal pratiğe içkinliğini, teoriyle pratiğin içsel olarak ilişkiliğini önvaryarken kendi kategorilerinin geçerliliğini de gözetecek bir şekilde toplumsal ilişkileri ele almalıdır. Yani teoriyle pratiğin içsel olarak ilişkili olduğunu söylemek, "teorinin pratik olma dışında herhangi bir özü yoksa, o zaman kullandığımız kavramların geçerliliğini sorgulamak gereksizdir" gibi bir çıkarım yapılmasına ya da basitçe felsefenin bir kenara bırakılmasına izin vermez. Tam aksine teori, somut ile diyalektik ilişkisi içerisinde her tarihsel özgüllükte ka-

tegorilerinin, kavramlarının, kullanmış olduğu doğruluk ölçütünün geçerliliğini yeniden sorgulamak zorundadır. Çünkü teorinin kendisi de nihayetinde toplumsal bir ilişkidir ve her zaman bir süreç içerisinde(41). Açık Marksizmin 'teorinin pratiğe açıklığı' ve 'pratik yansımaları' teorileri bu anlamda ele alındığında tarihsel materyalizmi yeniden düşünmede bir açılım sağlayabilme potansiyeline sahiptir. Böylece tarihsel materyalizmi bir meta-teori olarak değil bir pratik olarak düşünmenin yolu da açılmış olur.

3.3.2.2. Tarihsel Materyalizm ve Praksis

Yukarıda yapılan tartışmanın ışığında tarihsel materyalizm ve praksis ilişkisini şu şekilde özetlemek mümkündür:

1) Tarihsel materyalizm yukarıda tartışılan anlamıyla bir meta-teori olarak düşünülmemek zorundadır (Gunn, 1992). Bu anlamda tarihsel materyalizm yalnızca bir "sosyal bilim" ya da alternatif bir 'sosyal bilim metodolojisi' değildir; fakat, teorik ve politik veçheleriyle birlikte bilimsel bir pratiktir(42). Teoriyle kurmuş olduğu özgül ilişki nedeniyle diğer toplumsal pratik tarzlarından bir anlamda farklıdır. Fakat nihayetinde toplumsal bir pratik olarak düşünülme zorundadır.

2) Tarihsel materyalizm 'toplumun genel bir teorisi' değildir(43). Bu anlamda tarihsel materyalizm *özne/nesne*, *bilinç/madde*, *somut/soyut*, *kavramsal/ampirik* gibi *kardeşen ikililiklerle* çalışmaz; bu ikilikleri teorik olarak verili olan, sorgulanamaz *ikililikler* olarak kabul etmez. Zira, tarihsel materyalizm için praksis kavramı Larrain'in de ifade ettiği gibi "insanlarla doğanın, toplumsal ile maddenin, öznelere yapıların, bilinçle gerçekliğin buluşma noktasını ve birliğini oluşturur" (Larrain, 1998:124).

3) Tarihsel materyalizm tarihsel bir süreçteki toplumsal pratiğe içkin olduğunu gözetken bilimsel bir pratik olarak sürekli olarak yeniden düşünme, araştırma ve inceleme çabasının bir ifadesidir. Bu anlamda tarihsel materyalizm tarihsel bir teori değildir; tarihsel materyalizm her zaman somut ve pratikle diyalektik ilişkisi içerisinde ele alınması gereken bilimsel bir pratiktir. Fakat bunu söylemek, tarihsel materyalizmin genel bir teorik karakterinin olmadığı anlamına gelmez.

4) Tarihsel materyalizm için pratik hem nesnel dünya tarafından biçimlenir hem de nesnel dünyayı kurarak onu dönüştürür. Dolayısıyla pratik, tarihsel-toplumsal bir bağlamca koşullandırılmıştır, belirli koşullar içinde gerçekleşir ama bu koşulları dönüştürür de(44).

Değerlendirme ve Sonuç

Bu yazı tarihsel materyalizmi yeniden düşünme çabasına Açık Marksizmin yapabileceği olası katkıları göstermek ve bu yaklaşımın genel bir değerlendirmesini yapmak amacıyla yazılmıştır. Bu kapsamda Açık Marksizmin temel teorik pozisyonları gösterilmiş ve tartışılmıştır. Öncelikle, Açık Marksizmin önermiş olduğu yöntemin üç temel eksenini kategorilerin açıklığı, sınıf mücadelesinin tarihsel ve kavramsal öncelliği ve biçim analizi olarak belirlenmiş ve bunların ana hatları çizilmiştir. Daha sonra ise Açık Marksist metodolojinin yukarıda belirlenen üç temele dayanan ilişkisel bir yaklaşım olduğu gösterilmiş ve bu yaklaşım çerçevesinde Açık Marksizmin devlet, sınıf, sınıf mücadelesi, praksis kavramsallaştırmalarına odaklanan bir tartışma yürütülmüştür. Bu tartışmanın sonuçları aşağıdaki şekilde özetlenebilir.

Birinci olarak, Açık Marksist yaklaşımın sınıf mücadelesi kavramsallaştırmasının, Gramscigil bir yaklaşımla ilişkilendirilmesiyle Açık Marksistlerin sınıf çelişkileri ve mücadeleleri arasında ayırım yapmayışları daha açıklayıcı olabilir.

İkinci olarak, Açık Marksizmin ilişkisel bir anlayışa dayanan biçim analizi yöntemleri, tarihsel materyalizme olumlu katkılar yapabilir. Böylece tarihsel analizle mantıksal analiz arasındaki gerilim çözülebileceği gibi, materyalist analizin de tarihselleştirilmesinin yolu açılmış olur. Fakat Açık Marksizmin kapitalist gelişimin tarihini yalnızca sınıf mücadelelerinin bir hareketi olarak ele alması, materyalist analizi tarihselleştirmesine bir engeldir. Bu sorun Gerstenberger, Wood ve Ollman'ın alternatif yaklaşımları göz önüne alınarak çözülebilir. Diğer yandan ilişkisel yaklaşımın bir yöntem olarak benimsenerek içsel ilişki ve süreç kavramlarına vurgu yapılmasıyla, devlet ve sınıf kavramları özelinde tartışıldığı gibi, toplumsal ilişkilerin şeyleştirilme problemi çözülebilir. Biçim analizi ise yapısalcı ve belirlemci yaklaşımlara alternatif olabilecek bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Son olarak, Açık Marksizmin tarihsel materyalizmi yeniden düşünme çabasında soyut/somut, teori/pratik, teori/meta-teori, özne/nesne gibi Kartezyen ikilikleri aşılması için bir açılım sağladığı söylenebilir. Açık Marksist yaklaşımın 'praksis' kavramına merkezi bir önem atfedilmesi ve bu kavramı 'soyut', 'teori' ve 'nesne' kategorileriyle diyalektik ilişkisi içerisinde ele alması tarihsel materyalizmi düşünme çabasına önemli bir katkı olarak görülebilir.

Notlar

1 Orijinal ismi *Open Marxism* olan bu yaklaşım 'Açık Marksizm' olarak Türkçeleştirilmiştir. Açık Marksizme bir akam demenin bazı sorunlu noktaları olsa da ve Açık

Marksistlerin kendi aralarında da bazı noktalarda görüş farklılıkları bulunsalar da yazı içerisinde geçen Açık Marksist akım, yaklaşım, anlayış ifadeleri bu isimle çıkan derleme kitapların yazarlarının hareket ettikleri belirli bir teorik ve politik ortak zemin olarak anlaşılmalıdır.

2 Burada ve bundan sonra kullanılan 'eleştiri' ve 'eleştirilen' sözcükleri Almancadaki *critique* sözcüğünün karşılığı olarak, yani hem "karşı durma" hem de "başka bir felsefi pozisyondan anlama" anlamlarında kullanılmıştır. Yani, eleştirmek basitçe karşı durmak değil, bir başka pozisyondan anlamaktır da.

3 Orijinal ismi *Conference of Socialist Economists(CSE)*.

4 Açık Marksizm içerisinde mücadele ve yapı, teori ve pratik arasında dışsal ilişkiler kuran, kullandıkları kategorileri fetişleştiren, yapısalcı ve post-yapısalcı, gerçekçi, pozitivist veya idealist biçimleriyle kapitalist gelişimi tarihüstü yasalarla açıklarken nedenselci ve/veya teleolojik belirlemeciliğe dayanan, kaba bir şekilde işlevselci olan 'Marksizm'ler 'bilimselci' olarak görülür. Bu bilimselcilikler, Açık Marksistlere göre liberalleşme sürecinin Marksist teoriye yansımalarından başka bir şey değildir. Açık Marksizm buna karşın daha tarihselci ve diyalektik kavrayışı benimser. Açık Marksizmin "bilimselci"liğe bu yaklaşımın temelini Kantçı bilim anlayışına Hegelci pozisyondan yapılmış eleştirilerde bulunduğu söylenebilir.

5 Açık Marksizmin 'Eleştirel Gerçekçiliğe' yönelttiği eleştiriler Bhaskar ve Bhaskarcı 'Eleştirel Gerçekçilik'le sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla, Açık Marksizm içerisindeki bu tartışmalarda 'Eleştirel Gerçekçilik' içerisindeki farklı yaklaşımların değerlendirilmediğinin ve Eleştirel Gerçekçiliğin yekpare bir bütünlük olarak ele alındığının belirtilmesi gerekir.

6 Yapısalcılık kavramı Açık Marksizm içerisinde alışlageldiği ilk anlamından daha geniş bir anlamda kullanılır. Mücadele, ekonomi, devlet, teknoloji gibi kategorilerin içsel ilişkisini açığa çıkarmak yerine, bu kategorileri kesin bir şekilde ayırarak işgören bir teori yapısalcı olarak görülür.

7 Jessop'un temel teorik pozisyonlarının özetlendiği ve tartışmaya açıldığı bir değerlendirme için bkz. Kelly, 1999.

8 Kantçı ve Hegelci yaklaşımların Açık Marksizm perspektifinden yapılmış olan ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Psychopedis, 1991, Psychopedis, 1992 ve Gunn, 1991, Gunn, 1992.

9 Zaman zaman Engels'te de görülen, fakat Lenin ve Stalin dönemlerinde ağırlık kazanarak doğa ve toplumun tarihüstü diyalektik yasaları içerisinde devindiğini iddia eden Marksizm yorumları, Açık Marksistler tarafından "diyalektik materyalizm" olarak adlandırılarak eleştirilir. Açık Marksizme göre diyalektik materyalizm, diyalektiği toplumsal pratikten bağımsızlaştırarak, maddi dünyanın insanın bağımsız ve tümüyle nesnel bir hareketi olarak kavramsallaştırarak tarihi çeşitli diyalektik yasalarını gerçekleştirmesine indirir. Öte yandan, Açık Marksizm, diyalektiğin -Bhaskar ve Colletti'de örneklendiği gibi- "iki ya da daha fazla terimin birbirine karşılıklı bağımlılığı ve birbirleriyle etkileşimi" olarak gören anlayışların da karşısındadır. Sonuçta, diyalektik materyalizm, Açık Marksizm tarafından bir tür "bilimselcilik" olarak değerlendirilir. Buna karşın Açık Marksizm, diyalektiği tarihsel materyalist perspektiften Hegelci bir şekilde yorumlayan bir anlayışı benimser.

10 Yukarıda sözü edilen "Marksist" perspektiflerin belirlemeci, yapısalcı, işlevselci, analitik, Kantçı, Kartezyen, diyalektik materyalist açıklama tarzlarını toplumsal gerçekliği ve tarihi yorumlamak için kullanmaları ve bu şekilde teori/pratik, yapı/mücadele arasında dışsal ilişkiler kurmaları Açık Marksizm tarafından 'teorinin kapanımı' ve 'Kapalı Marksizm' olarak nitelenir. Açık Marksizm ise 'açıklık' sözcüğünü tüm bu kapanım biçimlerinin alternatifi olduğunu vurgulamak için kullanılır. Tabii ki 'kapalı' olarak nitelenen bu yaklaşımların hepsinin kapalı olarak görülmesinin ne dereceye

kadar anlamlı olduğu ve Açık Marksizmin gerçekte ne kadar 'açık' olduğu oldukça tartışma götürür. Yukarıda kullanılan anlamıyla tüm bu Marksist yaklaşımların metodolojileri itibarıyla hepsinin 'kapalı' olarak nitelenip nitelenemeyeceği sorusu oldukça ayrıntılı bir tartışma gerektireceğinden bu yazı kapsamında bu soru ele alınmayacak, fakat Açık Marksizmin kapanıma girdiği birkaç noktaya vurgu yapmakla yetinilecektir.

11 Açık Marksizm içerisinde '*substantive abstraction*', '*determinate abstraction*' ve '*practically reflexive abstraction*' terimlerinin birbiriyle eş anlamlı bir şekilde kullanıldığı ve kastedilen anlamda düşünülerek bu terimlerin bu yazı kapsamında "somut soyutlamalar" olarak karşılanması uygun görülmüştür.

12 *Modus vivendi* kavramı, 'geçici anlaşma' veya 'yaşama biçimi' olarak da çevrilebilirdi. Fakat Açık Marksistler Marx'ın da yer yer kullandığı bu kavramı İngilizcede *mode of existence* olarak karşıladıkları için bu kavram 'varoluş tarzı' olarak Türkçe'ye çevrilmiştir.

13 Kars. Wood, 1981.

14 Çelişki kavramının ayrıntılı bir açıklaması, biçim analizi ve somut soyutlamalarla işsel ilişkisi için bkz. Gunn, 1992: 28-32.

15 Bu konuda bkz. Wood, 1983.

16 Günümüzde sınıf çelişkilerinin kapitalizmin yapısal bir sorunu olduğunu ama sınıf mücadelelerinin ise çeşitli tarihsel konjonktürlerde ortaya çıkıp temel tarihsel değişikliklere yol açtığını iddia eden teorilere ya da Perry Anderson'un formüle ettiği yapı ve özne ilişkisine karşı Açık Marksizmin sınıf mücadelesi terimine fazlasıyla vurgu yaptığını söylemek mümkün. Üretim araçlarının gelişiminin belirli bir tarihsel koşulda üretim ilişkilerini değiştirdiği yollu argümanlarda çelişki/mücadele ayrımı temeline dayandığı da söylenebilir. Burada bizim vurgulamaya çalıştığımız şey ise ne Açık Marksizmin sınıf mücadelesi kavramsallaştırmasının ne de yukarıda sözü edilen yaklaşımların yeterli olduğudur. Fakat yine de yapısal çelişkiler olarak görülen sınıf antagonizmalarının -özellikle hegemonya teorisi çerçevesinde 'mücadele momentinde' ele alınması bütüncül anlamsız bir uğraş değildir. Zira Gramsci'nin hegemonya kavramı sınıf mücadelesinin ideolojik boyutta sürekli bir şekilde var olduğunu ifade eder. Mevzi savaşımında (*war of position*) egemen sınıfın baskın bir konum elde etmiş olması sınıf mücadelesinin egemen sınıf lehine devam ettiğini gösterir. Teolojik bir tarih anlayışından sıyrıldığımızda bu egemen konumun nihai bir konum olmadığı açıkça görülecektir. Şüphesiz, tarihin sonunun geldiğini savunan kimi yazarlara göre bu durum nihai bir olağanlık teskil etse de, tarihin insan pratiğiyle sürekli olarak yapıldığını temel alan bir yaklaşıma göre bu durum tarihin uğraklarından yalnızca birisi olarak görülecektir. Bu anlamda, burjuvazinin hegemonyasının güçlü bir biçimde kurulmuş olması, tarihte varolan pek çok benzer noktanın yalnızca bir örneğidir. Sınıf mücadelesi bu benzer noktalarda devam ettiği gibi hâlen devam etmektedir. Yani sınıf çelişkisinin olduğu her yerde sınıf mücadeleleri de varlığını koruyacaktır. Bu bağlamda bizim burada Açık Marksizme yapmış olduğumuz eleştiri hegemonya teorisinin bu ve buna benzer katkılarını ve bize sunmuş olduğu analitik araçları görmezden gelmesi ve böylece hemen tüm toplumsal gerçekliği sınıf mücadelesi kavramıyla açıklamaya çalışmasıdır.

17 Bu noktada bu yazı kapsamında bu tartışmayı daha ayrıntılandırmamasak da hegemonya analizinin Laclau ve Mouffe'ta örneklendiği gibi sınıf temelinden bağımsızlaştırarak, olumsal nitelikli bir söylem analizi olarak görülmemesi gerektiğini belirtmek isteriz. Ayrıca, hegemonya analizi tanım gereği tarihsel bir niteliği olduğu ve sınıf mücadelesinin tarihsel olarak özgül biçimlerinin analizine olanak veren, indirgemeci olmayan kapsamlı bir analiz olanağı sağladığını da söyleyebiliriz. Bu konuda bir örnek teşkil etmesi ve bir açılım sağlaması nedeniyle bkz. Morera, 1990.

18 Michel Foucault, Steven Lukes, David Harvey, Pierre Bourdieu, Ellen Meiksins Wood, Bertell Ollman, Derek Sayer, Roy Bhaskar Bob Jessop gibi isimlerin 'ilişki' ve 'ilişkisel' kavramlarının altını çizmeleri ve bu kavramların metodolojilerinin temel eksenini belirlediğini söylemeleri bu eğilimin bir göstergesi olarak görülebilir.

19 Marx'ın da bu şekilde sermayeyi şeyleştirme eğilimlerine şiddetle karşı çıktığını belirtmek isteriz: "Bir zenci, bir zencidir. Ancak belirli koşullar altında, bir köle haline gelir. Bir pamuk eğirme makinası, bir pamuk eğirme makinasıdır, ancak belirli koşullar altında sermaye durumuna gelir. Bu koşullardan koparıldı mı, artık sermaye değildir...Sermaye de üretimin toplumsal bir ilişkisidir. Bir burjuva üretim ilişkisi, burjuva toplumunun üretim ilişkisidir." (1978:40-41) Ayrıca Marx bu satırları *Kapital*'in I. cildinde alıntılamıştır (bkz. 1997a:730) Buna benzer bir şekilde Marx *Kapital*'in III. cildinde şunları söyler: "Ne var ki, sermaye, bir nesne değil, toplumun belli bir tarihsel oluşumuna ait bulunan belli bir toplumsal üretim ilişkisidir ve, bir nesne kendisini ortaya koyarak bu şeye belirli bir toplumsal nitelik kazandırır. Sermaye, maddi ve üretilmiş üretim araçlarının toplamı değildir. Sermaye, daha çok, sermayeye dönüştürülmüş üretim araçlarıdır ve tıpkı altın ya da gümüşün bizzatı para olmaması gibi, bunlar da bizzatı sermaye değildir."(1997b: 715-6)

20 Globalleşme sürecinde ulus-devletin çözüldüğü ve ulus-devlet kategorisinin toplumsal teoride kullanılmasının yeterli olmadığı şeklindeki görüşe karşı hala neden "ulus-devlet gibi bir kategoriye ihtiyaç olduğu konusunda bkz. Wood, 1999.

21 Burada tartışmanın anlaşılabilir olması için şu noktanın vurgulanması yerinde olacaktır: Açık Marksizm içinde 'toplumsal üretim ilişkileri', 'toplumsal ilişkiler', 'sınıf gelişmeleri', 'sınıf antagonizmaları', 'sınıf mücadeleleri' kavramları arasında herhangi bir analitik ayrım yapılmamaktadır. Teorik olarak oldukça sorunlu bulduğumuz bu nokta, oldukça uzun bir tartışmayı gerektirdiğinden bu yazı kapsamında tartışmaya açılmayacak.

22 Sınıfları bir ilişki ve süreç olarak değil bir 'şey' olarak ele alan yaklaşımların günümüzdeki ana akımı belirlediği söylenebilir. Örneğin, Laclau ve Mouffe'a göre sınıflar söylemsel olarak kurulmuş ve çözülmüştür. Elbette, günümüzde 'kendi için' bir işçi sınıfının olmadığı ya da doğrusu bir karşı-hegemonya odağı olarak politik gündemi 60'lardaki gibi yeterince güçlü bir şekilde belirlemediği söylenebilir. Fakat bu, 'bir ilişki ve süreç' olarak sınıfların varolmadığını mı gösterir? Bu tür yaklaşımlara bir anlık doğruluk payı vererek 'ortalıkta bir işçi sınıfı yok' diyelim; peki ama burjuvazi de mi yok? Yani, IMF denilen toplumsal ilişkilerin kurumsallaşmış biçimi toplum içerisindeki hangi antagonizmik ilişkilere nasıl tekabül etmektedir? Demek ki siyasal alanlarda etkin olarak 'kendi-için' olan bir işçi sınıfı yoksa da 'kendi-için' örgütlenerek kendi çıkarlarını savunan 'birileri' hala var. İyi de bu 'birileri' ile 'öteki'leri arasındaki antagonistik ilişki nasıl bir ilişkidir? Yani, 'birileri' karşısında bir takım "ötekiler" olmadan kendileri adına, 'kendileri için' kararlar alıp onu mu uyguluyorlar yoksa aralarındaki bir ilişki tarzı birilerini 'birileri', ötekileri ise 'ötekiler' olarak mı kuruyor? Günümüzde sınıfa dair yapılan tartışmalarda "işçi sınıfı var mı yok mu?" sorusu sıkça sorulurken "burjuvazi var mı yok mu?" sorusunun hemen hiç sorulmaması gerçekten çok ilginç- ya da yine içinde bulunduğumuz tarihsel süreçte oldukça doğal. İşte tam da bu nedenle, Wood'un da işaret ettiği gibi 'ilişki ve süreç olarak sınıf' vurgusu, tam da sınıfın varlığına dair sorgulanamayacak bir kanıt sağlayacak iyi tanımlanmış sınıf bilinci görünümünün olmadığı durumlarda özellikle önemlidir."(1996: 82)

23 Jessop'un kullandığı *class-relevant struggles* ifadesi 'sınıf ilişkili mücadeleler' olarak çevrilmiştir. Bu kavramla anlatılmak istenen, saf bir şekilde sınıf mücadelesi olmayan fakat sınıf mücadelesinin yansımaları içinde barındıran toplumsal ilişkilidir. Örnek olarak, siyasal İslam-laiklik çatışması verilebilir. Bu çatışmanın -Hollo-

way'in yapabileceği gibi - sınıf mücadelesi olarak addedilmesi toplumsal gerçekliği çözümlenmede "kapatıcı" olabilir. Bu konuda bkz. Jessop, 1990: 258-9.

24 Bu noktada özellikle Gunn (1992) tarihsel materyalizmi bir meta-teori olarak kurmanın, onu genel teori olarak oluşturmanın Marksizm dışı bir pozisyon olarak görülmesi gerekliliği üzerinde ısrarla durur. "Teorinin teorisi" (meta-teori) şeklinde kurulacak bir tarihsel materyalizm teorisine pratik arasındaki içsel ilişkiyi kopardığı için Marksizm dışı olmaya mahkumdur.

25 Yazı boyunca Marx'tan yapılan alıntılar İngilizce çevirileriyle karşılaştırılmış ve yer yer Türkçe çevirilerde ufak değişiklikler yapılmıştır. Fakat buradaki çevirilerde çoğunlukla Türkçe çevirilerden faydalanıldığı için referanslar Türkçe çevirilere verilmiştir.

26 Burada "öz" olarak çevrilen Marx'ın *Wesen* kavramıyla Latince'deki "essentia" İngilizce'deki "essence" ya da Türkçe'deki "mahiyet", "nelik" arasında niteliksel bir fark olduğuna birçok çevirmen işaret etmiştir. Bir şeyin özü denildiğinde genellikle o şeyi "ne ise o yapan nitelikler" anlaşılır. Bu şekilde ele alındığında ise "öz" kavramının tarihistü bir içeriğinin olduğu düşünülür. Oysa Marx'ın kullandığı *Wesen* kavramı bu şekilde bir şeyin "ne ise o olduğu" şeklinde anlaşılmalıdır. Çünkü bu kavram özellikle Hegel, Heidegger ve Marx'ta her şey tarih içerisinde olageldiği ve süregittiği için bir şey hiçbir zaman "ne ise o" olamaz. Dolayısıyla, Marx'ın *Wesen* kavramı bu anlamlarıyla birlikte düşünülmek zorundadır. Yani, Marx bir şeyin "özü"den söz ettiğinde bu, o şeyin tarih içerisindeki olagelmesi olarak anlaşılmalıdır. Dolayısıyla, özün "toplumsal ilişkiler" olduğunu söylemek toplumsal ilişkilerin tarih içerisinde olagelme tarzını, değişimini, dönüşümünü ifade eder.

27 Marx'ın diyalektik, bilinç, tarih kavramlarının ve toplumsal değişim mekanizmasını açıklamasının nasıl tek yönlü okunduğunun bir serimlemesi için bkz. Larraín, 1998: 25-44.

28 Ollman Marx'tan su pasajı aktarır: "Toplumsal üretim sürecinin her önkoşulu aynı zamanda onun sonuçlandır; ve [toplumsal üretim sürecinin] her bir sonucu aynı zamanda onun önkoşulları olarak ortaya çıkar. Sürecin ilerleyişi içerisindeki bütün üretim ilişkileri nihayetinde sonuç oldukları kadar onun koşullarıdır da" (1971: 507). Ollman, Marx'tan bu pasajı aktardıktan sonra şunları söyler: "Sermaye ve ücretli emekle beraber Marx, dış ticaret, dünya piyasası, para, değerli metallerin eldesini kapitalist üretimin hem önkosulu hem de sonucu olarak ele alır." (1993: 135). Burada önemle altının çizilmesi gereken iki nokta vardır: Birincisi önkoşul kavramıyla anlatılmak istenen basitçe bir neden-sonuç ilişkisi kurmak değildir. Ollman'ın da etkili bir şekilde tartıştığı gibi nedenin sonuç, sonucun da neden olarak görülmesi ve bunun toplumsal üretim ilişkilerinin içinde bulunmuş olduğu süreçle ilişkilendirilerek ve içsel ilişkilere vurgu yaparak açıklanması, teorinin kaba bir belirlenimciliğe sapsmasını önler. Örneğin, kapitalizmin ortaya çıkışının temel nedenini ticaretin doğması, para ilişkilerinin ve mübadelenin yaygınlaşması olarak gören "Pazar-İlişkileri Modelinin" teorik sorunları bu şekilde aşılmış olur. (Pazar-İlişkileri Modeli'ne dair bir tartışma için bkz. Mooers, 1997: 15-30). Zira, Pazar-İlişkilerinin gelişmesi kapitalizmin ortaya çıkışının yegane nedeni değil, fakat tarihsel bir önkoşuludur. İkincisi, Açık Marksizmin biçim analizi çerçevesinde tarihsel önkoşulların yalnızca sınıf mücadelelerinin bir biçimi olarak görülmesinin beraberinde getirmiş olduğu teorik sorunları da Ollman'ın bu yaklaşımıyla aşılacaktır.

29 Bu konuda özellikle bkz. Psychopedis 1992, Gunn 1991, Gunn, 1992.

30 Böylesi bir ayrımın Kantçı "öznel"/ "nesnel" ayrımına dayandığı için yine bir "öz-bilinç" kategorisi olarak özneliğin sınırları içerisinde kaldığı söylenebilir. Zira, Hegel'in de belirttiği gibi "Bu eleştiri [Kantçı eleştiri] gene de düşünce-belirlenimlerinin içeriklerine ve birbirlerine karşı belirli ilişkilerinin kendisine yönelmez, ama onları genel

olarak öznellik ve nesnellik karşılığı açısından irdeler"(1996:54). Hegel bunları söyledikten sonra dipnotta şunu belirtir: "Ama, tüm bunların ötesinde, düşüncenin Kantçı anlamda nesnellığı de yine yalnızca öznedir; çünkü Kant'a göre düşünceler evrensel ve zorunlu belirlenimler olsalar da yalnızca bizim düşüncelerimizdirler ve kendinde şey olandan aşlamaz bir uçurumla ayrılmışlardır."(1996: 55) Dolayısıyla, Kantçı bir yaklaşım çerçevesinde nesnelere ontolojisi itibarıyla bizim dışımızda olduğunun belirtilmesi öznelğin aşıldığı anlamına gelmez.

31 Bu şekilde tek yönlü belirlenim ilişkilerinin kurulduğu pasajlar da bulunabilir. "Bilincimizdeki kavramları, gerçek nesnelere imgeleri olarak bir kez daha materyalist şekilde kavradık." (Marx'tan aktaran Larrain, 1998: 30). Ya da Kapital'in I. cildinin onsözünde Marx şunları söyler " Hegel için insan beyninin yaşantı süreci, yani düşünme süreci...gerçek dünyanın yaratıcısı ve mimarı olup, gerçek dünya, yalnızca "İdea'nın dışsal ve görüngüsel (phenomenal) biçimidir. Benim için ise tersine, idea, maddi dünyanın insan aklına yansımından ve düşünce biçimlerine dönüşmesinden başka bir şey değildir"(Marx, 1997:27). Marx'ın buna benzer pasajları, maddi dünyanın bilinçten öncelliğini, ondan bağımsız bir şekilde var olduğunu ve bilincin maddenin bir türevi olarak ele alınması gerektiği öncüllerini temel alan "yansıma teorisine" esin kaynağı olmuştur. (Yansıma teorisinin Ortodoks yorumu için bkz. Boguslavski vd., 1994: 84-106.) Larrain'in de işaret ettiği gibi "yansıma teorisi" bilince aktif bir rol tanımaz ve bilinci maddenin basit bir resmi olarak ele alır. Fakat Marx, insan bilincini pasif bir gerçeklik yansıması olarak değil, aynı zamanda bilincin gerçekliği kuran aktif yanına da dikkat çeker. I. Tez (1976: 69) bilincin bu aktif özelliğini vurgular. Ya da örneğin Kapital'in I. cildinde vermiş olduğu örnekte Marx, bir mimarı bir andan ayıran şeyin mimarın yapacağı şeyi daha önceden tasarlayabilmesi ve başlangıçta bilincinde olan imgeyi emek süreci sonunda gerçekleştiribilmesi olduğunu söyler(1997:181). Marx'ın devrimci pratiği vurgulamaya çalıştığı yerlerde bilincin aktif yanını, idealizmi eleştirdiği yerlerde ise pasif yanını vurguladığını söyleyebiliriz. Örneğin *Alman İdeolojisi'*nde Marx şunu söyler: "Gökten yere inen Alman felsefesinin tam tersine, burada biz, etyle, kemigiyle insanlara ulaşmak için... aktif insanlardan hareket ediyor ve gerçek hayat süreçlerini temel alıyoruz... Hayatı belirleyen bilinç değil, bilinci belirleyen hayattır." (Marx, 1987: 45) Burada Marx bilinci maddi süreçlerin bir görüngüsü olarak ele alırken Feuerbach'ın materyalizm anlayışını IX. Tezde bilince aktif rol vermediği için şu şekilde eleştirir: "Dünyayı yalnızca gözlemleyen, yani duyu organları yoluyla algılanan maddi dünyayı pratik bir etkinlik olarak anlamayan bu maddeciliğin..."(1976: 72) Bizim burada tartışmaya açmaya çalıştığımız şey ise praksis kavramının merkeze alınmasıyla bu iki yorum arasındaki gerilimin aşılabileceğidir.

32 Marx'ın Feuerbach'ın materyalizmine karşı tarihsel önkoşullar ve toplumsal süreçleri vurguladığı söylenebilir. Örneğin Marx, Feuerbach'ın maddeyi bilinçten bağımsız olarak varolabilen salt nesne biçiminde ele almasına şu şekilde karşı çıkar: "Herkes bilir ki, kiraz ağacı, hemen bütün meyve ağaçları gibi, yalnızca birkaç yüzyıl önce ticaret tarafından bizim enlemimize nakledildi ve demek ki belirli bir toplumun belirli bir çağdaki bu eylemi sayesinde ki, kiraz ağacı Feuerbach'ın "duyulur kesinlik"ine sunulmuştur"(1987: 50). Ayrıca, *1844 El Yazmaları'*nda Marx şunları söyler: "Demek ki duyular, kendi praksislerinde doğrudan doğruya kuramcı durumuna gelmişlerdir. Onlar nesne ile nesne için ilişkilidirler, ama nesnenin kendisi, kendi kendisine ve insana [Marx'ın buradaki dipnotu şöyledir: Ancak nesne insan ile insanal olarak ilişkili ise, ben nesneye insanal olarak ilişkili olabilirim.] nesnel insanal bir ilişkidir ve tersi de böyledir" (1993: 177).

33 Diyalektiğin bu şekilde yorumlanmasının iyi bir örneği için bkz. Fraser, 1996.

34 Burada, teorinin pratik, pratiğin de teorik olduğunu söylemek, "totoloji" olarak

görülemez. Zira, diyalektik düşüncenin "karşıtların birliği" anlayışı Popperci yaklaşımlarla kolaylıkla "totoloji" olarak yaftalanabilir. Oysa, burada basitçe bir $A=A$ denklemi kuruluyor değildir; teorinin pratik, pratiğin ise teorik olan veçhelerinin olduğunu söylemek, bu iki kavramın basitçe "özdeş" olan iki şey olduğu anlamına gelmeyeceği gibi bu ikisi arasında tek yönlü bir belirlenim ilişkisi de kurmaz. Hegel'in "özdeşlikteki ayırım" ilkesi anımsandığında sanırsanız böylesi bir yanlış anlaşılmanın da yolu tıkanmış olur.

35 Bu konuda Marx 1844 *El Yazmaları*'nda şunu söyler: "Ancak toplumsal bir bağlam içerisindeki öznelcilik ve nesnelcilik, idealizm ve materyalizm, aktiflik ve pasiflik birbirinin karşıt olmaktan çıkarlar ve böylece birer karşıtlık varlıkları ortadan kalkar. Kuramsal çelişmelerin çözümlenmesi yalnızca pratik araçlarla, yalnızca insanın pratik enerjisi aracılığıyla mümkündür. Bundan dolayı bu çelişmelerin çözümlenmesi hiçbir suretle yalnızca anlamın işi değildir; tersine hayatın gerçek bir işidir; felsefe bu işi yalnızca kuramsal bir sorun olarak gördüğü için onu yapmaya gücü yetmemiştir." (1969:111) Dolayısıyla, bize kuramsal olarak görünen bu sorunlar pratik veçheleriyle birlikte karşımıza kuramsal sorunlar olarak çıkarlar ve bu pratik veçhelerin gözardı edilmesi teoriyi mistisizme götürür. Örneğin, "olumsallık", "yapı/özne" ikiliği ya da "Asya tipi üretim tarzı" gibi kuramsal sorunların kuramsal sorun olarak ortaya çıkarmaya belirli bir tarihsel-toplumsal önkoşuldan mümkün olmuştur ve bu sorunlar ortaya çıktıkları önkoşullardan ve toplumsal pratikle kurdukları özgül ilişki biçimlerinden bağımsızlaştırılarak anlaşılabilir. Aksi takdirde tarih, felsefe tarihi kitaplarındaki gibi çeşitli düşüncülerin şahsına-münhasır düşüncülerinin resmi geçidine indirgenir ve bu düşüncelerdeki çelişkilerin çözümlenmesi yine felsefeye bırakılır. Oysa bu sorunlar, hiçbir zaman yalnızca 'felsefi' sorunlar değildir; aynı zamanda oldukça 'hayati' sorunlardır. Ve bu sorunların felsefi olarak ele alınışı ve hayatımızla kurduğu özgül ilişki biçimleri ancak toplumsal pratiğin tarihsel süreçlerinin somut analiziyle anlaşılabilir olur. Ancak bu şekilde 'düşüncelerin maddi temelini' somut ve pratikle diyalektik ilişkisi içerisinde göstermiş oluruz.

36 Bu noktada yanlış anlaşılmanın nedeni olarak zorunlu sonuçlara yol açacağını söyleyemeyiz. Örneğin, Gramsci bağlamında bu kartezyen ikiliklerin aşılması gerektiğini söylemek, Gramsci'nin yaşadığı dönemde bu ikiliklerin aşıldığı anlamına gelmez. Fakat bu tarihsel-toplumsal bağlam bunun önkoşuludur, yegane nedeni değil. Zira toplumsal ilişkiler çelişkili olduğu gibi tarihsel süreçler de "tek bir yöne doğru zorunlu gidiş" olarak görülemezler. Fakat yine de tarihsel süreçlere karakterini veren bazı eğilimler saptanabilir. Örneğin, neo-liberalleşme sürecinin temel karakterlerini belirleyen belirli eğilimler vardır, fakat bu süreç yalnızca bu eğilimlerden ibaret değildir. Toplumsal pratik ise tüm toplumun hep beraber aynı şekilde yaptığı bir şey değildir. Örneğin, liberalleşmenin toplumsal pratiği belirlediğini söylemek tüm toplumun liberal olduğunu anlamına gelmez. Analize yönelik olarak kullandığımız bu kavramlar somut bağlamlarından koparıldığında ve Hegel'in "gerçekliği kuran çelişki" ilkesi gözardı edildiğinde böylesi metafizik sapmalara uğrayabilir.

37 Marx teorinin kullanmış olduğu kategorilerin tarihsel-toplumsal bağlama içkinliğini *Felsefenin Sefaleti*'nde şu şekilde ifade eder: "Toplumsal ilişkilerin maddi üretkenliklerine uygun olarak kuran insanlar, toplumsal ilişkilerine uygun olarak da, ilkel, düşünceler ve kategoriler üretirler. Bu düşünceler, bu kategoriler, böylece, tıpkı ifade ettikleri ilişkiler gibi, ölümlüdürler. Bunlar tarihsel ve geçici ürünlerdir. Üretici güçlerde, sürekli büyüme; toplumsal ilişkilerde, sürekli yok olma; düşüncelerde, sürekli oluşma hareketi vardır; değişmez olan tek şey, hareketin soyutlamasıdır" (1992:101).

38 Oysa Marx için eleştiri açıklamaya her zaman içkindir. Daha önce Marx'ın idea-

lizmi eleştirirken bilincin pasif yanını, materyalizmi eleştirirken de aktif yanını vurguladığından söz etmiştik. Bu Marx'ın bir teorik bütünlükten yoksun olduğu anlamına gelmez, tam da onun teoriyi somut pratikle ilişkili bir süreç olarak görmesinden dolayıdır, ve bu süreç o andaki somuta dair yapılan eleştiriden ve sunulan alternatiften bağımsızlaştırılmaz. Örneğin, Engels yazdığı bir mektupta şunları söyler: "Bazı gençlerin, ekonomik yana gerektiğinden fazla vurgu yaptığı gerçeğinden kısmen Marx'la ben sorumluyuz... Hasımlarımıza karşı, öncelikle onların kabul etmediği ana ilkeyi vurgulamak zorundaydık, onların karşılıklı etkileşim içinde olduğu diğer faktörleri yeterli ölçüde belirtmek için gereken yer, zaman ya da olanağa ise çoğunlukla sahip değildik" (Engels'ten aktaran Larrain, 1998: 57).

39 Kuhn'un *paradigma* kavramının tarihsel materyalist bir perspektiften değerlendirilmesi, bu ölçütün tarihsel özgüllüklerde doğru bir şekilde ortaya konulması için bir açılım sağlayabilme potansiyeline sahiptir. Bu konuda yapılan bir tartışma için bkz. Fracchia ve Ryan, 1992. Ayrıca, Sayer'in 'pratik yeterlilik' (*practical adequacy*) kavramı, Bhaskarcı bir teori/meta-teori ayrımı çerçevesinde bir doğruluk kriteriyle teorinin geçerliliğini kontrol edilmesine bir alternatif olarak düşünülebilir. Sayer'e göre bir teori metafizik bir doğruluk ölçütüne uyduğu için değil, pratik olarak yeterli olduğu için doğru olur. Çünkü pratik olarak yeterli olan bir bilgi, eylemlerimizi ve dünyaya dair kurgularımızı da biçimlendirmelidir. Fakat bir teorinin "pratik olarak yeterliliğine" dair önvaryasayabileceğimiz bir kavramsal çözüm verilemez. Çünkü bu tam da pratik tarafından belirlenir. Sayer'in bu yaklaşımının Bhaskar'ın teori/meta-teori ayrımının alternatifi olduğu söylenebilir. Çünkü Bhaskarcı yaklaşımda yukarıda tartıştığımız gibi teori ile pratik nedensel olarak karşılıklı bağımlılığı çerçevesinde ele alınırken, Sayer'in bu yaklaşımı teoriyi toplumsal pratiğin bir momentini ve pratikle içsel olarak ilişkili bir birlik olarak alma olanağı sağlar. Sayer'in 'pratik yeterlilik' kavramı için bkz. Sayer, 1987: 65-71.

40 Açık Marksizmin 'düşünce sürecinin tamamlanmamışlığı'na dair olan vurgusu oldukça önemlidir. Zira böylece tarihtü bir epistemolojik/metodolojik bir modelle çalışmak yerine sürekli somutla ilişkisi içerisinde tekrar tekrar kullandığı kavramları gözeten, anlamlarını özgül bağlamlarda yeniden açan, başka yan anlamlar veren bir düşünce süreci içerisinde olmak materyalist analizi tarihselleştirmek için önemlidir. Aksi taktirde Marx'ın tek yönlü okumalarının önü açıldığı gibi örneğin bir Gramsci bize düşüncesinde birçok çelişki barındıran bir teorisyen olarak görülür (Anderson, 1977). Oysa somut ile diyalektik ilişkisi içerisinde ve belirli bir tarihsel özgüllükte teorinin de bir süreç olduğu gözönüne alındığında önceki pozisyonundan 'epistemolojik çelişkiler' olarak görünenlerin, bir çelişki değil belirli bir pratiğin ifadesi olduğu ve bu pratiğin süreç içerisinde dönüştüğü görülecektir.

41 Bilim felsefesi ve tarihi literatüründe özellikle Steven Shapin, Bruno Latour, Ian Hacking gibi bilgiyi bir sonuç olarak değil 'aktivite' olarak ele alan, bilimin kendisine değil tam da "bilimsel aktivitenin kendisine bakmanın" gerekli olduğu, bilimin sonuçta toplumsal bir pratik olduğu ve bu pratikten bağımsızlaştırılabilecek herhangi bir metafizik yanının olmadığı gibi bir anlayış ağırlığını hissettiren -üstelik relativist, irrasyonalist ve post-modernist olmayan açıklama tarzlarıyla ve gerçekçi bir biçimde- Bhaskarcı Eleştirel Gerçekçiliğin sosyal teori ve toplumsal pratiğin birbiriyle dışsal olarak ilişkilendirmesi oldukça ilginç. Üstelik, yukarıda sözünü ettiğimiz anlayış bilimsel teorinin özerkliğini reddedip pratiğin kendisini incelerken bunu doğa bilimleri bağlamında yapıyor! Günümüze bilim felsefesi literatüründe doğa bilimleri ile toplumsal gerçekliğin nedensel olarak bağımsızlaştırılması oldukça Ortodoks bir fikir olarak görülüp pek yandaş bulmazken, sosyal teoriyle toplumsal gerçekliğin nedensel olarak bağımsız olduğunu iddia eden eğilimlerin Marksist ve Marksist-olmayan sosyal bilimler literatürünün ana-akamını belirlemesi sanırım an-

cak yine içinde bulunduğumuz tarihsel süreçteki toplumsal pratikle ilişkilendirilerek anlaşılabilir.

42 Bu noktada Larrain'in 'toplumun genel teorisi' ve 'genelde toplum teorisi' arasında yaptığı ayrımı katılıyoruz: "Marx tarihsel materyalizmin genel teorik karakterini hiçbir zaman yadsımadı ama genelde bir toplum teorisi olarak tarihsel materyalizm fikrini her zaman reddetti. Keza, özgül tarihsel belirlemelere göndermede bulunmaksızın üretim, emek ya da topluma ilişkin çalışma yapılamayacağını, sadece genel bir tarihsel materyalizm teorisi ortaya atabilir. Tarihsel materyalizmin genel teorik statüsü, özgül tarihsel toplumları anlamak için gözlemlenebilir olmayan kavramları ayrıntılandırmak ve bilimsel soyutlama karakteri ile ilgili olmalıdır. Böyle bir indirgeme, somutu, soyut genelden çıkarmak ve tarihsel analiz yerine mantıksal değerlendirmeyi koymaya girişmek sonucunu doğuracağı için yanlıştır."(Larrain, 1998: 130)

43 Fakat Larrain'in de işaret ettiği gibi, 'pratik' kavramı analitik olarak bir problem kaynağıdır: "Bir yandan belirsizlik ve kesinliğini kaybetme eğilimi taşıırken, diğer yandan kolayca, diğer boyutları dışta bırakılarak tek bir boyuta indirgenebilecek özellikler içerir" (1998:124). Bu yazı kapsamında bu problemlerin nasıl aşılabileceğine dair ayrıntılı bir tartışma yapılamamıştır; yine de kısaca pratik kavramının merkeze alınmasının beraberinde getireceği bu sorunların somut tarihsel-toplumsal bağlamlarda analize yönelik ayrımlar yapılarak aşılabileceğini söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Anderson, P.(1977) "The Antinomies of Antonio Gramsci", *New Left Review*, 100, 5-78.
- Bhaskar, R. vd.(1988) "Philosophical Underlaboring" *Interlink* 8.
- Boggs, C. (1984) *The Two Revolutions: Antonio Gramsci and the Dilemmas of Western Marxism*, Boston: South End.
- Boguslavski, B.M. vd. (1994) [1976] *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizmin Abecesi*, çev. V. Erdoğan, İstanbul: Sol.
- Bonfeld, W. ve Holloway, J. (1991a) (der.) *Post-Fordism and Social Form*, London: MacMillan.
- Bonfeld, W., Gunn, R. ve Psychopedis (1992a) (der.) *Open Marxism: Dialectic and History*, London: Pluto Press.
- Bonfeld, W., Gunn R. ve Psychopedis (1992b) (der) *Open Marxism: Theory and Practice*, London: Pluto Press.
- Bonfeld, W.(1992) "Social Constitution and the Form of the Capitalist State", Bonfeld vd., 1992a.
- Burnham, P. (1994) "Open Marxism and Vulgar International Political Economy", *Review of International Political Economy*, (1)2, 221-231.
- Clarke, S. (1991) (der.) *The State Debate*, London: Macmillan.
- Clarke, S. (1991a) "State, Class Struggle, and Reproduction of Capital", Bonfeld ve Holloway 1991.
- Clarke, S. (1991b) "The State Debate", Clarke 1991.
- Fracchia, J. ve Ryan C. (1992) "Historical Materialist Science, Crisis and Commitment", Bonfeld vd. 1992b.

- Fraser, I. (1996) "Two of a Kind: Hegel, Marx, Dialectic and Form", *Capital & Class*, 62, 80-105.
- Gerstenberger, H. (1992) "The Bourgeois State Form Revisited", Bonefeld vd. 1992a.
- Gunn, R.(1991) "Marxism, Metatheory and Critique", Bonefeld ve Holloway 1991.
- Gunn, R.(1992) "Against Historical Materialism: Marxism as First-Order Discourse", Bonefeld vd. 1992b.
- Hegel, G.W.H., (1975) [1817] *Science of Logic*, Oxford: Blackwell.
- Hegel, G.W.H., (1996) [1817] *Mantık Bilimi*, çev. A. Yardımlı, İstanbul: İdea.
- Holloway, J. ve Picciotto, S. (1991) "Capital, Crisis and the State", Clarke, 1991a.
- Holloway, J. ve Palaez, E. (1991) "Learning to Bow: Post-Fordism and Technological Determinism", Bonefeld ve Holloway 1991b.
- Holloway, J. (1991a) "Capital is Class Struggle", Bonefeld ve Holloway 1991.
- Holloway, J. (1991b) "The State and Everyday Struggle", Clarke 1991.
- Holloway, J. (1994) "Global Capital and Nation State", *Capital&Class*, 52, 24-49.
- Jessop B. (1990) *State Theory: Putting the Capitalist State in its Place*, Oxford: Blackwell.
- Jessop, B. (1991) "Polar Bears and Class Struggle: Much than a Self-Criticism", Bonefeld ve Holloway 1991.
- Kelly, D. (1999) "The Strategic-Relational View of the State", *Politics*, 19(2), 109-115.
- Larrain, J. (1998) [1986] *Tarihsel Materyalizmi Yeniden Yapılandırılmak*, çev. S. Çeviker, İstanbul: Kuram.
- Marx, K. (1969) [1844] *1844 İktisat ve Felsefe El Yazmaları*, çev. M. Belge, İstanbul: Payel.
- Marx, K. (1993) [1844] *1844 El Yazmaları*, çev. K. Somer, Ankara: Sol.
- Marx, K. (1970) [1859] *Ekonomi Politikiğin Eleştirisine Katkı*, çev. S. Belli, İstanbul: Sol.
- Marx, K.[1863](1971) *Theories of Surplus Value*, 3.Bölüm, çev. J. Cohen ve S.W. Ryazanskaya, Moskow: Progress.
- Marx, K. [1845](1976) *Feuerbach Üzerine Tezler*, Marx, K. ve Engels, F.(1976) çev. S. Belli *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* içerisinde, Ankara: Sol.
- Marx, K. (1978) [1847] *Ücretli Emek ve Sermaye*, çev. S. Belli, Ankara: Sol.
- Marx, K. (1987) [1846] *Alman İdeolojisi*, çev. S. Belli, Ankara: Sol.
- Marx, K. (1992) [1847] *Felsefenin Sefaleti*, çev. A. Kardam, Ankara: Sol.
- Marx, K. (1997a) [1864/67] *Kapital-I*, çev. A. Bilgi, Ankara: Sol.
- Marx, K. (1997b) [1864/5] *Kapital-III*, çev. A. Bilgi, Ankara: Sol.
- Mooers, C. (1991) *Burjuva Avrupasının Kuruluşu*, çev. B.S. Şener, Ankara: Dost.
- Morera, E. (1990) *Gramsci's Historicism: A Realist Interpretation*, London: Routledge.
- Ollman, B. (1993) *Dialectical Investigations*, London: Routledge.
- Psychopedis, K. (1991) "Crisis in Theory in the Contemporary Social Sciences" Bonefeld ve Holloway 1991.
- Psychopedis, K. (1992) "Dialectical Theory: Problems of Reconstruction", Bonefeld vd. 1992a.

- Sayer, D. (1987) *The Violence of Abstraction: The Analytic Foundations of Historical Materialism*, Oxford: Basil Blackwell.
- Wood, E. M. (1981) "The Separation of the Economic and the Political in Capitalism", *New Left Review*, 127, 66-93.
- Wood, E.M. (1983) "Marxism without Class Struggle?", *The Socialist Register*, 239-71.
- Wood, E.M. (1995) *Democracy Against Capitalism: Renewing Historical Materialism*, Cambridge: Cambridge Uni. Press.
- Wood, E.M. (1999) "Unhappy Families: Global Capitalism in a World of Nation-States", *Monthly Review*, 51(3), 1-12.